

НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО

**Гуьмсан муниципальни к1оштан
«Мелчхера йуккьера ишкол»**

НЕНАН (НОХЧИЙН) МОТТ
(дешаран хьукматийн 1-4 классашна лерина)

ЙУЪХЪАНЦАРЧУ ЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН
БЕЛХАН ПРОГРАММА

Мелчхи
2022

Кхеторан кехат

Лелаш долчу нормативан-бакъонан документашца догІуш, нохчийн мотт (обрсийн мотт а санна) Нохчийн Республикин пачхьалкхан метан статус йолуш бу (2007 шеран 25 апрелан N 16-РЗ йолу «Нохчийн Республикин меттанийн хьокъехь» Нохчийн Республикин закон (06.03.2020 ш. N 13-РЗ ред.). Иза нохчийн халкъан оздангаллин коьртахьал а ду, дешаран хьукматашкахь дешаран предмет санна хьобхуш а бу.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан белхан программа (кхидІа Програма) кхолларан бух бу хІара нормативийн-бакъонийн документаш:

- Россин Федерацин конституци (26 статья);
- 2012 шеран 29-чу декабран №273-ФЗ йолу «Россин Федерацин дешаран хьокъехь» Федеральни закон (5, 8, 12, 14 ст.) (02.07.2021 ш. ред.);
- 1991 ш. 25 октябран № 1807-1 йолу «Россин Федерацин халкъийн меттанех» Федеральни закон (2, 6, 9, 10 ст.) (11.06.2021 ш. ред.);
- Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт, Россин Федерацин серлонан Министерсвос 2021 ш. 31 майхь № 286 йолу омранца чІагІдина долу;
- Кхетош-кхиоран герггара программа (къобалїина йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца (02. 06. 2020 ш. № 2/20 йолу протокол);
- Россин Федерацин къаьмнийн ненан мотт хьехаран концепци (Россин Федерацин серлонан Министерсвон коллегехь чІагІїина 2019.10.01);
- Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьртачу дешаран герггара программа (къобалїина йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца (18.03.2022 ш. № 1/22 йолу протокол);
- 2003 шеран 23 мартан Нохчийн Республикин конституци (09.01.2022 ш. хийцамашца);
- 2007 шеран 25 апрелан N 16-РЗ йолу «Нохчийн Республикин меттанийн хьокъехь» Нохчийн Республикин закон (06.03.2020 ш. N 13-РЗ ред.);

- 2014 шеран 30 октябран N 37-РЗ йолу «Нохчийн Республикин дешаран хьокъехь» Нохчийн Республикин закон (06.03.2020 N 13-РЗ ред.);
- 2020 ш. 17 августан № 180 йолчу «Нохчийн Республикин дешар кхиор» Нохчийн Республикин пачхьалкхан программа хийцамаш йукъабалоран хьокъехь» Нохчийн Республикин Правительствон Постановлени (2022.03.17 бинчу хийцамашца);
- Нохчийн Республикин тӀекхуьу чкъор син-оьздангаллин кхетош-кхиоран а, кхиаран а йукъара концепци (тӀечӀагӀийна Нохчийн Республикин Куьйгалхочо 14.02.2013 ш.);
- Нохчийн меттан нийсайаздаран коьртачу бакъонийн гулар тӀечӀагӀйарх №83 йолу Указ (тӀечӀагӀидина Нохчийн Республикин Куьйгалхочо 2020 шеран апрелан 29-чу дийнахь)
- Нохчийн Республикехь нохчийн мотт а, литература а хьехаран концепци (чӀагӀийна 2022.05. 12 № 3 йолчу Илманан Советан кхеташонехь);
- Нохчийн меттан нийсайаздаран коьрта бакъонаш /Джамалханов З.Д., Мациев А.Г., Овхадов М.Р., Халидов А.И., и.д. кх. – Собыла-гӀала: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2022. – 64 а.

Программа кхочушйаран бухахь системехь-гӀуллакхдаран некъ бу.«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Ӏамор тӀехьажийна ду гуманитарни циклан кхечу дешаранпредметашца межпредметни уьйр кхочушйарна.

«Ненан (нохчийн) мотт»дешаран предметан йукъара характеристика

«Нохчийн мотт» дешаран предметан герггара белхан Программа йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран программаш кхочушйечу организацешна (хьукматашна) хӀоттийна йу.

Школан дешаран хӀинцалерчу тенденцешна а, Ӏаморан жигарчу методикашна а тӀехьажийна йолу «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан белхан

программа хІотторехъ хъехархошна методикин гІо лацаран Іалашонца кечийна йу хІара Програма.

Герггарчу белхан Программас хъехархочун аьтто бийр бу:

1)нохчийн мотт хъехаран процесехъ йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехъ кепе далийна Іаморан личностни, метапредметан, предметан жамІашка кхачаран хІинцалера некъаш кхочушдан;

2) Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца (Россин Федерацин серлонан Министерсвос 2021.05.31 № 286 йолу омранца чІагІдина долу); Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьртачу дешаран герггарчу програмица (къобалйина йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца (18 мартан 2022 ш. № 1/22 йолу протокол); Кхетош-кхиоран герггарчу програмица (къобалйина йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца (02. 06. 2020 ш. № 2/20 йолу протокол); Нохчийн Республикин тІекхуьу чкъор син-обздангаллин кхетош-кхиоран а, кхиоран а йукъара Концепцица (тІечІагІйина Нохчийн Республикин куьйгалхочо 14.02.2013 ш.) цхьаьнадогІу Іаморан кхочушдан лору жамІаш а, «Нохчийн мотт» дешаран предметан чулацам а Іаморан шерашца къасто а, хІоттамца дІанисбан а;

3)билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Іаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дІасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Іаморан коьчал карайерзорхьама йалийнчу дешаран гІуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, календарно-тематикин планировани кечйан.

Программин чулацам тІехъажийна бу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарто «Ненан мотт а, ненан маттахъ литературин йешар а» предметан областана лехамийн декъахъ далийнчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта дешаран программа кхиамца карайерзоран жамІашка кхачарна.

Программа тӀехъажийна йу «Ненан мотт а, ненан маттахъ литературин йешар а» предметан областана йукъайогӀучу нохчийн меттан курсана кхачо йарна а, гӀо лацарна а.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан герггарчу белхан Программин чулацам йуьхъанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца цхьаьнабогӀуш бу.

Дешаран предметан чулацам внеурочни гӀуллакхдарехула а кхочушбан тарло: экскурсеш, тематикин мероприятеш, кыйсамаш (конкурсаш), и.д.кх.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предметан герггарчу белхан Программин чулацаман коьрта линиш

Дешаран предметан коьчал меттаилманан дакъошца йогӀуш хӀоттийна йу. Нохчийн меттан систематически курс Программехъ хӀокху чулацаман линишцайалийна йу: «Маттах лаьцна хаамаш», «Фонетика, орфоэпи, графика, орфографи»; «Лексика», «Морфемика», «Морфологи», «Синтаксис», «Орфографи а, пунктуаци а», «Къамел кхиор».

Программехъ къаьсташ йу кхо блок: «Къамелан гӀуллакхдаран тайпанаш», «Систематически курс» (1-чу классехъ хьалхарчу эха шарахъ – «Йоза-дешар Iамор»), «Къамел кхиор».

«Къамелан гӀуллакхдаран тайпанаш» цӀе йолу хьалхара блок йобзна йу шайн вовшашца йолчу уьйраца цхьаьна къамелан гӀуллакхдаран деа тайпанехула кхиарца, йуьхъанцарчу классийн дешархойн (тӀекеренан Iалашонаш къасто хаа, къамелан тӀекеренехъ нийса дакъалаца) коммуникативни карадерзарш кхиорца; къамелан этикетан бакьонех пайдаэцаран практика алсамйаккхарца.

«Систематически курс» цӀе йолчу шолгӀачу блоко йукъалоцу меттан дакъойх пайдаэцарна тӀехъ тергам барна кхачо йен чулацам, дешаран а, практикин а хьелашкахъ меттан дакъойх пайдаэцаран бухера карадерзарш а, хаарш а кхиор; хӀинцалерчу нохчийн литературни меттан норманех болу йуьхъанцара кхетамаш кхоллар. ХӀара блок тӀехъажийна йу (Iамийнчун гурашкахъ) хӀинцалерчу нохчийн литературни меттан норманаш

практикехула карайерзорна; дахаран йерриге сферашкахь нохчийн маттах пайдаэцарехь жобпаллин а, кхетаме а йукъаметтиг кхиорна.

«Къамел кхиор» цѐе йолу кхоалгIа блок. Чулацаман коьртачу декъах кху блокехь тексташца бен болх бу: кхета хаар кхиор, йеллачу тексташна анализ йар, тайп-тайпанчу функционални-маџийн тайпанийн, жанрийн, стилийн шен тексташ кхоллар.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Iаморан Iалашо а, хьесапаш а

Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран тIегIанехь «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Iаморан **Iалашо** – дешархойн коммуникативни хьуьнарш кхоллар (барта а, йозанан а, монологан а, диалоган а къамел кхиор), уьш къамелан гIуллакхдарна практикехь йукъабалор; дешархошкахь нохчийн маттах а, халкъан культурица цуьнан уьйрах а билггал долу хаарш кхоллар.

Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран тIегIанехь «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Iаморан**хьесапаш** ду дешархошкахькхоллар а, кхиор а:

- нохчийн меттан шатайпаналлех, къоман ламастех, шен халкъан культурех йуьхьанцара кхетам; этнически кхетам (самосознани) кхиор;
- нохчийн матте позитиван эмоцин-мехаллин йукъаметтиг, цуьнан цIеналла а, башхалла а ларйарехь декъах хиларан синхаам; нохчийн матте бовзаран дог дар, шен къамел кхачаме дало гIертар;
- тIекеренан Iалашонашца, хьелашца, хьесапашца богIу меттан гIирсаш харжарехула, нохчийн маттахь жамIаш дарехула а, шена хетачунна бух балорехула долу хьуьнар кхоллар а, кхиор а;
- хьехархочун/однокласснийкIин барта аларш хазарехь тIеэца хьуьнар кхоллар а, кхиор а;
- нийса йеша а, нийса йазйан а, урокан темехула диалогехь а, коллективан беседехь дакъалаца, чолхе доцу барта монологан аларш а, йозанан тексташ а хIитто хаар кхоллар а, кхиор а;
- нохчийн меттан системех а, хIоттамах а болу йуьхьанцара кхетамаш (фонетикех, графикех, лексикех, морфемикех, морфологех, синтаксисах);

- функционални говзалла а, хийцалучу дуьненаца кхиаме зIе латто а, кхин да долчу кхиаме дешарна кийча хилар а кхоллар а, кхиор а.

Дешаран планехь «Ненан(нохчийн) мотт» дешаран предметан меттиг

Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца цхьаьнадогIуш, «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан областана йукъа а йогIу, Iамо тIейожош а йу.

«Ненан (нохчийн) мотт» Iаморна леринчу сахьтийн йукъара терахь – 405 с.

(хIора классехь кIирнах 3с.): 1-чу классехь – 99 с., 2-чу классехь – 102 с., 3-чу классехь – 102 с., 4 классехь – 102 с.

Дешаран учрежденин бакъо йу дешаран предмет Iаморнаделлачу сахьтийн барам, дешаран йукъаметтигийн декъашхоша кхуллучу планан декъан сахьтийн чоьтахша алсамбаккха.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МОТТ» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

1 класс

Йоза-дешар Гамор

Къамел кхиор

Гайтаме-васте моделийн гЮьнца къамелах болу йуьхьанцара кхетам. Къамел суьртийн а, схемийн а гЮьнца маьІнийн дакъошка (предложенешка) декъар.

Текстах болу йуьхьанцара кхетам. Хозуьйтуш ша йобшуш а, ладугІуш а текстах кхетар.

ХІума а, цуьнан цІе йоккху дош а.

(Мила?), (хІун?) бохучу хаттаршна жобпаш лун дешнаш. ХІуманийн дараш гойту дешнаш. Дашах а, предложенех а йукъара кхетам.

Гаморан диалогехь дакъалацар. Билгалйаьхначу теманашна а, хьелашна а йуьхьанцарадиалог хІоттор.

Сюжетан суьртех а, шайн ловзарех а, занятех а, тергамех а дийцаран кепехь кегий дийцарш хІиттор.

Къамелан гІиллакхаш. Нохчийн меттан гІиллакхе дешнаш (маршалла хаттар– *Йуьйре дика хуьлда! Суьйре дика хуьлда! Де дика хуьлда! Иодика йар – Иодика йойла! благодарностъ – Дела реза хуьлда! Баркалла! ...*).

Хаттаран предложенин интонаци (йиш).

Нохчийн маттехула йолчу тексташкахь оьрсийн маттара тІеэцна дешнаш довзар.

Дош а, предложени а

Дешан маьІнин тергам. Гергара а, дуьхьалара а маьІна долу дешнаш. Уьйр лелорехь дешан меттиг а, цуьнан гІуллакх а. Къамелехь хІуманаш, хІуманийн билгалонаш, дараш билгалдечу дешнех нийса пайдаэцар.

Дош а, дешнийн цхьаьнакхетар а.

ХІума (объект) йовзар санна дош тІеэцар. Дешан маьІнина тІехь тергам.

Дош а, цо билгалйо хІума а йовзар (къастар).

Дош а, предложени а йовзар. Предложеница болх бар: дешнаш билгалдахар, церан хьалх-тӀаьхьалла (рогӀалла) хийцар. Предложенин йозанан кеп йалор. Тайп-тайпанчу эшарца (интонацица) предложенеш дӀайешар. Интонированин (иэшарца йешаран) хаарш шардар. Текстера предложенийн барам билгалбар.

Диалог.

1-на тӀера 10-на тӀекхаччалц дагардар.

Фонетика

Къамелан аьзнаш. Дешан аьзнийн хӀоттаман а, цуьнан маьӀнийн а цхьаалла. Дашехь долчу аьзнийн хьалх-тӀаьхьалла а, аьзнийн барам а къастор. Схемина тӀе а тевжаш, къамелан аьзнийн характеристика йар. Нохчийн меттан аьзнаш оьрсийн меттан аьзнашца дустар.

«К» элпаца билгалде аьзнаш.

Цхьана йа масех озаца къаьсташ долу дешнаш дуьхь-дуьхьал хӀиттор: *лом, лам, кхор, кор, лу, ло*. Дешан аьзнийн анализ, аьзнийн моделащца болх бар: дешан аьзнийн хӀоттаман модель йиллар, билгалйинчу моделаца догӀу дешнаш далор.

Мукъа, мукъаза аьзнаш а, зевне, къора мукъаза аьзнаш а довзар (къастар).

Нохчийн меттан ша-тайпа аьзнаш: *кх, къ, кӀ, аь, оь, уь, юь, яь, хь, гӀ, пӀ, тӀ, хӀ, цӀ, чӀ, Ӏ*.

Дешдакъа аларан уггаре жима дакъа санна. Дешнаш дешдакъошка декъар. Дашехь дешдакъойн барам. Дешнаш дешдакъошца дешар.

Графика

Аз а, элп адовзар (къастар): элп аз билгалден хьаьрк санна. Нохчийн меттан элпаш. Доккха а, могӀанан а элп. Абат (алфавит). Нохчийн алфавитан оьрсийн алфавитах къастар.

Нохчийн графически дешдакъойн принцип. Нохчийн меттан шина хьаьркаца билгалдо ша-тайпа мукъа (аь, уь, оь) а, мукъаза (гI, кх, къ, кI, пI, тI, хI, хь, цI, чI) а элпаш. Элп I. Дешнийн аьзнийн-элпийн анализ.

Е, ё, ю, я, й элпийн гIуллакх.

Адамийн фамилешкахь а, цIерашкахь а, дийнатийн а, гIалийн, йартийн, урамийн цIерашкахь а доккха элп е, ё, я, яь, ю, юь йаздар.

Нохчийн алфавитехь элпийн хьалх-гIаьхьалла.

Йешар

Дешдакъошца йешар (мукъа аз билгалдечу элпе хьаьжжина). Дешдакъошца шера а, индивидуальни темпаца йогIучу сихаллица дийнна дешнашца а йешар. Сацаран хьаьркашца йогIучу соцунгIашца а, интонацица (иэшарца) а йешар. Дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш, предложенеш, йаккхий йоцу тексташ кхеташ йешар. Йаккхий йоцу прозин текстийн а, стихотворенийн а исбаьхьаллин йешар. Хьехархочун хаттаршна гIетевжаш а, шеггара а текст схьайийцар.

Нийсааларан (орфоэпин) йешар (дийнна дешнаш деша дуьйлалуш). Нийсайаздаран (орфографин) йешар (проговаривание), дIайоьшуш йазйарехь а, схьайазйарехь а ша шен таллам (самоконтроль)баран гIирс санна.

Йоза

Йоза Iамор а, каллиграфин говзалла кхоллар а. Йоза кхочушдечу хенахь, ларбан оьшу уьнахцIоналлин лехамаш бовзийтар. Куьйган пIелгаш лелоран жигаралла (мелкая моторика) а, паргIат куьг лелор а кхиор.

Тетрадь гIехь кехатан агIонан шортонехь а, классан уьнан шортонехь а ориентаци йан хаар кхиор.

Йозанан даккхий а, моголанан а элпаш дIайаздар карадерзор. ЦIена а, къаьсташ долчу а хотIаца йаздар. ДIадоьшуш дешнаш а, предложенеш а йазйар.

Текст нийса схьайазйаран приемаш а, хьалха-гIаьхьалла а.

Элпийн боцу графикин гIирсийн гIуллакхах кхетар: дешнашна йукъарчу кIайдарган, сехьадаккхаран хьаьркан.

Орфографи а, пунктуаци а

Нийсайаздаран бакьонаш а, царах пайдаэцар а: дешнаш къаьстина йаздар; предложенин йуьххьехь а, долахь цѠерашкахь а (адамийн цѠерашкахь, дийнатийн, гГалийн, йартийн, урамийн а цѠерашкахь) а доккха элп йаздар; адамийн цѠерашкахь, фамилешкахь, дайн цѠерашкахь а *я, яь, ю, юь, е, ё* элпийн а, долахьчу цѠерашкахь а, тѠеэцначу дешнашкахь а *я, ю, е, ё* элпийн а нийсайаздар; нохчийн меттан шалхачу мукъазчу элпийн (*хь, кх, цI, къ, пI, ...*) нийсайаздар; *ю, ы, ф, я, ц* элпашца долчу дешнийн нийсайаздар; мукъазчу аьзнийн цхьаьнакхетарш доцчу дешдакъошца долу дешнаш сехьадахар; предложенин чаккхенгахь сацаран хьаьркаш.

Систематически курс

Маттах болу йукъара хаамаш

Мотт адамийн уьйр лелоран коьрта гIирс санна. ТѠекеренан Iалашонаш а, хьелаш а.

Фонетика

Къамелан аьзнаш. Мукъа, мукъаза аьзнаш а, уьш довзар а. Зевне, къора мукъаза аьзнаш а, уьш довзар а. Нохчийн меттан ша-тайпа аьзнаш.

Дешдакъа. Дашехь дешдакъойн барам. Дешнаш дешдакъошка декъар (мукъазчу аьзнийн цхьаьнакхетарш доцу атта дешнаш).

Графика

Аз а, элп а. Аьзнаш а, элпаш а довзар. Нохчийн меттан ша-тайпа (шалха) элпаш.

ТѠеэцначу дешнашкахь бен пайда ца оьцу *е, ё, ю, я* элпаш. Адамийн цѠерашкахь, фамилешкахь, дайн цѠерашкахь а, дийнатийн цѠерашкахь а доккха элп.

Нохчийн абат (алфавит): элпийн цѠераш, цѠеран хьалх-тIаьхьалла. Дешнийн къепйоза рогIаллехь нисдархьама, абатах пайдаэцар.

Элпийн боцу графикин гIирсаш: дешнашна йукъара кIайдарг, сехьадаккхаран хьаьрк.

Орфоэпи

Аьзнаш а, аьзнийн цхьаьнакхетарш а алар: шала мукъаза [кхкх], [тт], [лл], и.д.кх.

Лексика

Дош меттан дакъа санна (довзийтар).

Дош хIуманан, хIуманан билгалонан, хIуманан даран цIе санна (довзийтар).

Синонимаш а, антонимаш а (йукъара кхетам, терминаш а ца йалош).

Синтаксис

Дешнийн цхьаьнакхетар (довзийтар). Предложени меттан дакъа санна (довзийтар).

Предложенехь дешнийн къепе. Предложени дIайазйаран бакъонаш. МаьIнийн хаттарийн гIоьнца предложенехь дешнийн уьйр билгалйаккхар. Кепех йохийна предложенеш йухаметтахIиттор. Цхьаьнатоьхначу дешнийн кепех предложенеш хIиттор. Предложенин схема. Предложенин схема йешар. Предложени а, цуьнан схема а йустар (соотнесение). Схемехула а, билгалдинчу дешнашкахула а предложенеш хIиттор.

Текст. Текстан билгалонаш. Текстан тема а, цIе а.

Орфографи а, пунктуаци а

Нийсайазйаран бакъонаш а, царех пайдаэцар а: предложенехь дешнаш къаьстина йаздар; предложенин йуьххьехь а, долахь цIерашкахь а доккха элп йаздар: адамийн цIерашкахь а, фамилешкахь а, дийнатийн цIерашкахь а; адамийн цIерашкахь, фамилешкахь, ден цIерашкахь, дийнатийн цIерашкахья, яь, ю, юь, е, ё элпийн нийсайаздар, тIеэцначу дешнашкахья, ю, е, ё элпийн нийсайаздар; нохчийн меттан мукъазчу элпийн(хь, хI, кх, чI,

и.д.кх.)нийсайаздар; *и, ь, ы, ф*элпашца долчу дешнийн нийсайаздар; дешнаш сехьадахар; предложенин чаккхенгахь сацаран хьаьркаш: тIадам, хаттаран а, айдаран а хьаьркаш.

Текст схьайазйаран алгоритм.

Къамел кхиор

Къамел адамашна йукьахь тIекере лелоран коьрта кеп санна. Барта а, йозанан а къамел: коьрта башхаллаш (отличия). Дош къамелан дакъа санна. Къамелехь дешан маъIна (роль). Предложени а, текст а къамелан дакъош санна (довзийтар). Текстан це. Шен(собственный) текст хIоттор.

ТIекеренан хьелаш: тIекеренан Iалашо, хьаьнца, мичахь кхочушхуьлу тIекере. Барта тIекеренан хьелаш (диалогаш ролашца йешар, видоматериалашка хьажар, аудиозаписе ладогIар).

Дешаран а, Iер-дахаран а хьелашкахь къамелан этикетан норманаш (маршалла хаттар, Iодикайар, бехк цабиллар дехар, баркалла алар, дехар дар).

2 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Мотт адамийн тIекеренан коьрта гIирс а, къоман культурин хилам а санна. Россин а, дуьненан а меттан шортенан тайп-тайпаналлех йуьхьанцара кхетамаш. Мотт бовзаран некъаш: тергам, анализ.

Фонетика, графика, орфоэпи

Аьзнийн маъIна къасторан гIуллакх; аьзнаш а, элпаш а; зевне, къора мукъаза аьзнашдовзар. Озан башхаллин характеристика: мукъа – мукъаза; зевне – къора мукъазнаш. Нохчийн меттан ша-тайпа мукъа фонемаш (аь – аь, оь – оь, уь – уьй) а, уьш элпашца билгалйар а (*аь, оь, уь, яь, юь*). Я, яь, ю, юь, е(ё) элпашца дешнаш. Э, е элпашца дешнаш. Деха а, доца а мукъанаш. Й элпаца долу дешнаш. Нохчийн меттан ша-тайпа мукъаза фонемаш (*гI, кI, къ, кх, нI, тI, хI, хь, цI, чI, I*) а, уьш элпашца билгалйар а. *Щ, ь, ы, ф* элпашца долу дешнаш. Шеконца [*оьв*], [*ой*], [*эв*] хеза дешнаш нийсайаздар.

Дешнаш дешдакьошка декъар (мукъаза элпийн цхъаьнакхетарш дерш а цхъаьна).

Дошамашца болх беш алфавитах болчу кхетамах пайдаэцар.

Элпийн боцу графикаин гIирсаш: дешнашна йуккъехь кIайдарг, сехьадаккхаран хъаьрк, абзац (цIен моIа), сацаран хъаьркаш (Iамийнчун барамехь).

Лексика

Дош декаран а, маIнин а цхъаалла санна. Дешан лексикаин маIна (йукъара кхетам). Текстехула дешан маIна билгалдаккхар йа дошаман гIоьнца маIна нисдар.

ЦхъанамаIнийн а, дукхамаIнийн а дешнаш (атта дешнаш, тергам). Къамелехь синонимех а, антонимех а пайдаэцарна тIехь тергам.

Дешан хIоттам (морфемика)

Орам дешан ца хилча ца долу дакъа санна. Цхъанаораман (гергара) дешнаш. Цхъанаораман (гергарчу) дешнийн билгалонаш. Дешнашкахь орам къастор (аттачу меттигашкахь).

Морфологи

Къамелан дакъош

ЦIердош (довзийтар): йукъара маIна, хаттарш («мила?», «хIун?»), къамелехь пайдаэцар. Йукъара а, долахь а цIердешнаш (фамилеш, цIераш, дайн цIераш, дийнатийн цIераш, меттигийн цIераш).

Хандош (довзийтар): йукъара маIна, хаттарш («хIун до?», «хIун дина?», «хIун дийр ду?»), къамелехь пайдаэцар.

Билгалдош (довзийтар): йукъара маIна, хаттарш («муха?», «хъенан?» «стенан?»), къамелехь пайдаэцар.

ДештIаьхье. Уггар йаьржина дештIаьхьенаш: *тIе, тIера, чу, чуьра, кIел*, и.д.кх.

Синтаксис

Предложенехь дешнийн къепе; предложенехь дешнийн уьйр(карладаккхар).

Предложениметтан дакъа санна. Предложени а, дош а. Предложенин дашах къастар.

Аларан Галашоне хъабжжина, предложенийн тайпанаш: дийцаран, хаттаран, тЕдоджоран предложенеш.

Синхаамийн иэшаре (эмоцин окраске) хъабжжина, предложенийн тайпанаш (интонацехула(иэшарехула): айдаран а, айдаран йоцу а предложенеш.

Орфографи а, пунктуаци а.

1-чу классехь Гамийна нийсайаздаран бакьонаш карлайахар. Предложенин йуьххъехь а, долахь цЕрашкахь а доккха элп (цЕраш, фамилеш, дийнатийн цЕраш); предложенин чаккхенгахь сацаран хъаьркаш; дош цхъана моГарера вукху моГаре сехьадаккхар (дешан морфемин декъадалар тидаме а ца оьцуш);

Нийсайаздаран син иралла нийсайаздаран Галат дан тарлун меттигах кхетар санна. Дешан йаздар къасторхъама (нисдархъама), Гаматан тЕрачу нийсайаздаран дошамах пайдаэцар.

Нийсайаздаран бакьонаш а, царах пайдаэцар а: долахь цЕрашкахь доккха элп: цЕраш, фамилеш, дайн цЕраш, дийнатийн цЕраш, меттигийн цЕраш; йукъарчу цЕрашкахь а, кхечу къамелан дакъошкахь а (нохчийн меттан дешнашкахь)я, яь, ю, юь, е (ё)элпийн нийсайаздар, тЕэцначу (йукъарчу) дешнашкахья, ю, е (ё)элпийннийсайаздар; долахь цЕрашкахь: цЕрашкахь, фамилешкахь, дайн цЕрашкахь, дийнатийн цЕрашкахь, меттигийн цЕрашкахь (нохчийн меттан дешнашкахь) я, яь, ю, юь, е (ё)элпийн нийсайаздар, тЕэцначу дешнашкахь (долахь цЕрашкахь) я, ю, е (ё) элпийн нийсайаздар; нохчийн меттан мукъазчу элпийн(къ, кI, кх, гI, и.д.кх.)нийсайаздар;шеконца[оьв], [ой], [эв]хезачу дешнийн нийсайаздар(-эв,-авь,-ев); ш, ь, ы, фэлпашца долчу дешнийн нийсайаздар; деха мукъаи, уьхезачохь й элп йаздар; дештIаьхьенаш цЕрдешнашца къаьстина йазйар.

Къамел кхиор

Коммуникативни хьесап эвсараллица кхочушдархьама, барта тЕкеренан Iалашонашца а, хьелашца а цхьаьнабогIу меттан гIирсаш харжар (деллачу хаттарна жоп далархьама, шена хетарг алархьама). Къамел дан хаар (дIадоло, къамелехь дакъалаца, къамел чекхдаккха, тидам тЕберзо, и. д.кх.). Къамелан диалоган кеп практикехь карайерзор. Дешаран а, Iер-дахаран а тЕкеренан хьелашкахь къамелан этикетан норманаш а, орфозпин (нийсааларан) норманаш а ларйар. Цхьаьна гIуллакхдарехь шимма цхьаьна а, тобанашкахь а болх дIахьуш, бартбан а, йукъарчу сацаме ван а хаар.

Суьртан репродукцихула барта дийцар хIоттор. Ша бинчу тергамашкахула а, хаттаршкахула а барта дийцар хIоттор.

Текст. Текстан билгалонаш: текстера предложенийн маъIнийн цхьаалла; текстера предложенийн хьалх-тIаьхьалла; текстехь кхочушхилла йаьлла ойла гайтар. Текстан тема. Коьрта ойла. Текстан це. Билгалйинчу тексташна це харжар. Текстан дакъойн (абзацийн) хьалх-тIаьхьалла. Предложенийн а, абзацийн а роIалла талхийна тексташ нисйар.

Текстийн тайпанаш: суртхIоттор, дийцар, ойлайар, церан башхаллаш (йуьхьанцара довзийтар).

Декъалдар а, декъалдаран открытка (диллина кехат) а.

Текстах кхетар: текстехь болчу хааман буха тIехь цхьалха жамIаш кепе далоран хаар кхиор. Нийсачу интонацица (иэшарца) текстан хозуьйтущ исбаьхьаллин йешар.

Хаттаршна тIе а тевжаш, 25-35 дешан барамехь йолу дийцаран текст ма-йарра схьайийцар.

3 КЛАСС

Нохчийн маттах болу хаамаш

Нохчийн мотт тЕкеренан мотт санна. Мотт бовзаран некъаш: тергам, анализ, лингвистикин эксперимент.

Фонетика, графика, орфоэпи

Нохчийн меттан абзнаш: мукъа/мукъаза, къора/зевне мукъазнаш. Деха а, доца а мукъа абзнаш.

Йеха а, йоца а дифтонгаш *иэ, уо, уыш* йазйар. Нохчийн маттахь *ь* Пуллакх. *ъ, ь* долчу дешнашкахь (*айъа, тетрадь...*) абзнийн а, элпийн а хЮттаман базар (соотношение).

Дошамашца, справочникашца, каталогашца болх беш, алфавитах пайдаэцар.

Абзнийн а, абзнийн цхъабнакхетарийн а аларан норманаш; дешнашкахь мукъачу абзнийн дохалла (нохчийн маттахь жигара пайдаоьцучу дешнийн масалшца).

Лексика

Дешан лексикин маъІна.

Дешан нийса а, тІедеана а маъІна (довзийтар).

Дешан хЮттам (морфемика)

Орам дешан ца хилча ца долу дакъа санна; цхъанаораман (гергара) дешнаш; цхъанаораман (гергарчу) дешнийн билгалонаш; цхъанаораман дешнаш а, синонимаш а довзар; дешнашкахь орам къастор (аттачу дешнашкахь); чаккхе, дешан хийцалуш долу дакъа санна.

Цхъанаораман дешнаш а, цхъана дешан кепаш а. Орам, дешхъалхе, суффикс – дешан маъІне дакъош. *-р, -хо, -часуффиксашца* долу дешнаш. Хъастаран-жимдаран суффиксашца дешнаш кхоллар (*цІа-цІелиг, кема-кемалг...*).

Морфологи

ЦІердош: йукъара маъІна, хаттарш, къамелехь пайдаэцар.

Долахь (фамили, цІе, ден цІе, дийнатийн цІераш, меттигийн цІераш, говзарийн, газетийн, журналийн цІераш...)а, йукъара а цІердешнаш. ЦІердешнийн терахъашца хийцадалар. Цхъаллин терахъан а, дукхаллин

терахъан а бен кеп йоцу цѐрдешнаш. Цѐрдешнийн классаш. Цѐрдешнийн классийн гайтамаш. Цѐрдешандожар. Цѐрдешан дожар билгалдаккхар. Цѐрдешнийн дожаршца а, терахъашца а хийцадалар.

Билгалдош: йукъара маъІна, хаттарш (*муха? хъенан? стенан? муханиг?*), къамелехъ пайдаэцар. Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн классашца а, терахъашца а, дожаршца а хийцадалар.

Цѐрметдош (йукъара кхетам). Йаххыйн цѐрметдешнаш а, къамелехъ царех пайдаэцар а. Текстехъ цхъана дешан ца оьшу йух-йуха далор дІадаккхархъама, йаххыйн цѐрметдешнех пайдаэцар.

Хандош: йукъара маъІна, хаттарш, къамелехъ пайдаэцар. Хандешан билгалза кеп. Хандешан карара, йахана, йогу хан.

ДештІаьхъе (карладаккхар). ДештІаьхъенаш *mIe*, чу, церандешхъалхенех (*mIe-*, *чу-*) къастар.

Ца, ма дакъалгаш а, церан маъІна а.

Синтаксис

Предложени. Дешнийн цхъаьнакхетар. МаъІнийн (синтаксисан) хаттарийн гоьнца предложенехъ дешнашна йукъара уьйр билгалйаккхар.

Предложенин коьрта меженаш: подлежащи, сказуеми. Предложенин коьртаза меженаш (тайпанашка а ца йоькуш). Йаьржина а, йаржаза а предложенеш.

Хуттург йоцчу а, *а* хуттургаца йолчу а предложенин цхъанатайпанчу меженашна тІехъ тергам.

Орфографи а, пунктуаци а

Орфографин син иралла нийсайаздаран гІалат дан тарлун меттигах кхетар санна; ша хІоттийна а, билгалйаьхна а тексташ талларехъ таллам а, ша шена таллам а (карладаккхар а, нийсайаздаран керлачу коьчалехъ пайдаэцар а).

Нийсайаздаран (орфографин) дошамах дешан нийсайаздар къастош (нисдеш) пайдаэцар.

Нийсайаздаран бакьонаш а, царах пайдаэцар а: долахь цЦерашкахь(фамилеш,цЦераш, дайн цЦераш, дийнатийн цЦераш, меттигийн цЦераш, говзарийн, журналийн, газетийн... цЦераш) а, йукъарчу цЦерашкахь *я, яь, ю, юь, еэлпийн* нийсайаздар (карладаккхар а, тЦечЦагдар а); *йеха* а, *йоца аиэ, уо* дифтонгийн нийсайазйар; чаккхенгахь *-г, -к* элпаш долчуцЦердешнашкахь *а йаиэлп* йаздар; дешан чаккхенгахь шала мукъаза элпаш йаздар(*дитт, мотт, балл...*); нохчийн меттан шатайпа мукъаза элпаш нийсайаздар (*ккх, ккь, чкI,..*); дешан чаккхенгахь *н* элп йаздар; дештЦаьхьенаш йаххьийн цЦерметдешнашца къаьстина йазйар; дакъалгаш *ца, ма* хандешнашца къаьстина йаздар; *й, ь, ьэлпашца* долу дешнаш сехьадахар; шала мукъазчу элпашца (*лл, тт, сс...*) долу дешнаш сехьадахар; шалхачу шала мукъазчу элпашца (*ккх, ткь, чкь...*) долу дешнаш сехьадахар; цЦердешнийн дукхаллин терахьан чаккхе; дештЦаьхьенийн нийсайазйар; *ца, ма*, дакъалгашца дешхьалхенийн цхьаьна а, къаьстина а йазйар.

Къамел кхиор

Къамелан этикетан норманаш: барта а, йозанан а кхайкхар, дехар дар, бехк цабиллар дехар, баркалла алар, духатохар, и.д.кх. Дешаран а, Цердахаран а тЦекеренан хьелашкахь къамелан этикетан норманаш а, нийсааларан (орфоэпин) норманаш а ларйар. Диалогехь а, дискуссехь а шена хетарг кепе дало, тЦечЦагЦдан; барт бан а, цхьаьна гЦуллакхдарехь йукъарчу сацамна тЦетан а; шимма цхьаьна, тобанашца болх кхочушбеш, дарашнатЦехь таллам (контроль)бан (барта уьйр йан) гЦо ден къамелан гЦирсаш.

Нохчийн мотт ца хуучу нахаца тЦекере лелоран хьелашкахь къамелан этикетан башхаллаш.

Текстан план. Текстан план хЦоттор, йеллачу планаца текст йазйар. Йаххьийн цЦерметдешнийн, синонимийн, хуттургийн гЦоьнца текстехь предложенийн уьйр. Текстехь коьрта дешнаш.

Текстийн тайпанаш (дийцар, суртхЮоттор, ойлайар) къастор а, билгалйинчу кепан шен тексташ кхоллар а.

Кехатан, дАакхайкхоран (объявленин) жанр.

Массара цхъаьна йа ша хЮоттийнчу планаца текст схъайийцар.

Талламан, довзийтаран йешар.

4 КЛАСС

Нохчийн маттах болу хаамаш

Нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхъалкхан мотт санна. Мотт – халкъан синъобздангаллин коьртачу мехаллах цхъаь санна.

Мотт бовзаран тайп-тайпана некъаш: тергам, анализ, лингвистикин эксперимент, мини-таллам, проект.

Фонетика, графика, орфоэпи

Йеллачу параметрашца дашехь а, дашехь доцуш а аьзнийн характеристика, дустар, классификаци йар. Дешан аьзнийн-элпийн таллам.

Къамел даран (говорение) а, йешаран а процессехь нийса интонаци (иэшар). Аьзнийн, аьзнийн цхъаьнакхетарийн аларан норманаш; дешнашкахь, хИнцалерчу нохчийн литературни меттан норманашца йогIу, йохалла (Iаматехь Iамочу дешнийн кIеззиг масалшна тIехь).

Лексика

Къамелехь синонимех, антонимех, омонимех пайдаэцарна тIехь тергам.

Къамелехь дешнийн чIагIделлачу цхъаьнакхетарех (фразеологизмех) пайдаэцарна тIехь тергам (довзийтар).

Дешан хЮоттам (морфемика)

Хийцалучу дешнийн хЮоттам, морфемаш атта къасталучу дешнашкахь орамаш, дешхъалхенаш, суффиксаш, чаккхенаш билгалйахар (Iамийнарг карладаккхар).

Дешан лард. Чолхе дешнаш (довзийтар).

Морфологи

Коьрта а, гҮллакхан а кьамелан дакъош (йуьхьанцара довзийтар).

Цердош. Цердешнийн легар. 1, 2, 3, 4-чу легарийн цердешнаш.
Долахь цердешнийн легар (цѲераш, фамилеш).

Билгалдош. Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн легар.1,2-чу легаран билгалдешнаш. Легалуш доцу билгалдешнаш (хьенан? стенан? хаттаршна жоп лун билгалдешнаш).

Терахьдош. Масаллин а, роҮаллин а терахьдешнаш.

ЦѲерметдош. Йаххьийн цѲерметдешнаш (карладаккхар). Цхьаллин а, дукхаллин а терахьан йаххьийн цѲерметдешнийн дожаршца хийцадалар.

Хандош. Хандешан билгалза кеп. Хандешнийн карара, йахана, йоҮу хан. Хандешнаш хенашца хийцадалар.

Куцдош (йукьара кхетам). МаьІна, хаттарш, кьамелехь пайдаэцар.

ДештҮаьхье.

Хуттург. Цхьалхе а, чолхе а предложенешкахь хуттургаш.

Дакьалгашца, ма, цѲеран маьІна.

Синтаксис

Дош а, дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а, цѲеран тераллех а, башхаллех а кхетар; аларан Үалашоне хьаьжжина, предложенийн тайпанаш (дийцаран, хаттаран, тѲедожоран); синхаамийн изшаре (айдаран а, айдаран йоцу а) хьаьжжина, предложенийн тайпанаш; йаьржина а, йаржаза а (Памийнарг карладаккхар). Цхьалхечу предложенин синтаксически таллам.

Цхьанатайпанчу меженашца йолу предложенеш: хуттургаш йоцу а, хуттургашца йолу а. Цхьанатайпанчу меженашца йолчу предложенешкахь дагардаран интонаци (изшар).

Цхьалхе, чолхе предложени (йовзийтар).

Орфографи а, пунктуаци а

Орфографин син иралла нийсайаздаран Үалат дан тарлун меттигах кхетар санна; ша хҮоттийна а, схьакховдийна а тексташ талларехь таллам а,

ша шена таллам а (карладаккхар а, нийсайаздаран керлачу коьчалехь пайдаэцар а).

Нийсайаздаран (орфографин) дошамах, дешан нийсайаздар къастош (нисдеш), пайдаэцар.

Нийсайаздаран бакьонаш а, царах пайдаэцар а: дешхьалхенийн цхьаьна а, къаьстина а йазйар; хуттургаш йоцуш а, хуттургашца а цхьаьнатоьхначу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.

Шина цхьалхечу предложенех лаьттаху чолхечу предложенехь сацаран хьаьркаш (тергам).

Къамел кхиор

Барта а, йозанан а тЕкеренан хьелаш (кехат, декъалваран открытка, дIакхайкхор (объявлени), и.д.кх.); диалог; монолог; текстан цIарехь текстан тема йа коьрта оила гайтар.

Йозанан къамелан нийса хилар, хьал долуш хилар, исбаьхьалла атидаме аоьцуш, тексташ (йелларш а, шен а) нисйар.

Схьаййцар, дIайазйар (текстан барта а, йозанан кепехь а ма-йарра схьаййцар, текстан барта хоржуш схьаййцар).

Сочинени йозанан белхан тайпа санна.

Талламан, йовзийтаран йешар. Текстехь гучу кепехь балийна хаам лахар. Текстехьболчу хааман буха тIехь цхьалхачу жамIийн кепаш йалор. Текстехь болчу хааман интерпретаци а, жамIдар а.

ЙУЪХЪАНЦАРЧУ ЙУККЪЕРЧУ ДЕШАРАН ТIЕГIАНЕХЪ «НЕНАН (НОХЧИЙН) МОТТ» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ПРОГРАММА КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМИАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМИАШ

Йуьхьанцарчу школехь «Ненан (нохчийн) мотт» предмет Јаморан жамІехь кхетош-кхиоран гІуллакхдаран коьрта некъашкхочушдечу хенахь дешархочун кхоллалур ду хІараличностни жамІаш:

гражданско-патриотически кхетош-кхиоран:

- шен Даймахакаца мехалаллин йукъаметтиг кхоллайалар, цу йукъахь республикин истори а, культура а гойту, ненан мотт Јаморехула а;
- шен этнокультурин а, россин а граждански идентичностах кхетар, Нохчийн Республикин пачхьалкхан маттах санна, ненан (нохчийн) меттан маьІналлех кхетар;
- шен мехкан а, даймехкан а дІадаханчун, таханенан, хиндолчун декъахь хилар, цу йукъахь исбаьхьаллин говзаршца болх барехь, хьелаш дийцаре дарехула а;
- шен а, кхечу а халкъашка ларам, цу йукъахь исбаьхьаллин говзаршкара масалийн бухатІехь кхуллуш берг а;
- йукъараллин декъашхочух санна, адамах болу дуьххьарлера кхетам, адаман бакьонех а, жобпаллех а, ларамах а, адаман сийлаллех а, леларан гІиллакх-оьздангаллин норманех а, адаманна йукъарчу йукъаметтигийн бакьонех а, цу йукъахь исбаьхьаллин говзаршкахь гайтинарш а;

син-оьздангаллин кхетош-кхиоран:

- шен дахарехь а, йешарехь а зеделлачунна тІе а тевжаш, хІора адаман индивидуальность ларар;
- догъэцар а, ларам а, диканиг лаар а гучудаккхар, царна йукъахь шегара хьал а, синхаамаш а бовзийтархьама, нийса меттан гІирсах пайдаэцар а;
- кхечу адаманна куьйган (физически) а, моральни (оьздангаллин) а зен дарна тІехьажийнчу леларан муьлхха а кепаш цайезар (пайдаэца цатарлучу меттан гІирсех йоьзнарш а цхьаьна);

эстетикин кхетош-кхиоран:

- исбаьхьаллин культурица лараме йукъаметтиг а, шовкъ а, искусстван тайпанашна а, шен а, кхечу а халкъийн ламасташна а, кхоллараллина а экамалла;
- исбаьхьаллин гІуллакхдаран тайп-тайпанчу кепашкахь ша гайта гІертар, меттан говзаллехь а цхьаьна; тІекеренан а, ша гайтаран агІирсах санна, ненан меттан мехалаллех кхетар;

физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, эмоцин хьал а кхолларан:

- меттан дешаран процесехь кхин тӀе(тӀетоьхна) хаам лохуш, гонахехь (цу йуккъехь хаамийн а) могошаллин а, кхерамзаллин (шена а, кхечу адамашна а) а дахаран кепан бакьонаш ларйар;
- къамелехь ша гайта тарлун некъаш харжарехь а, къамелан этикетан а, тӀекеренан бакьонийн а норманаш ларйарехь а гучудолу дегӀан а, синӀаткъаман а могошаллин тӀалам бар;

къинхьегаман кхетош-кхиоран:

- адаман а, йукъараллин а дахарехь къинхьегаман маӀнах кхетар, къинхьегаман жамӀаш жобпаллин хьаште хьажор а, лардаран йукъаметтигаш а, къинхьегаман гӀуллакхдаран тайп-тайпанчу кепашкахь дакъалацаран говзаллаш, исбаьхьаллин говзаршкара масалш дийцаре деш, тайп-тайпанчу корматаллашка кхоллалун шовкъ;

экологин кхетош-кхиоран:

- тексташца болх баран процесехь кхуллу Ӏалам Ӏалашдаран йукъаметтиг;
- цунна зен ден дараш цадезар;

Ӏилманан хаарийн мехаллаш:

- дуьненан Ӏилманехула долчу суьртах йуьхьанцара кхетамаш (цу йукъахь меттан системех, дийнна дуьненан Ӏилманехула долчу суьртан цхьана декъах санна, йуьхьанцара кхетамаш);
- довзаран хьашташ, жигаралла, дӀадолорна тӀера хилар, довзарехь хаа лаар а, шен лаамалла а, цуьнца цхьаьна ненан (нохчийн) мотт Ӏаморехь бовзаран хьашто а, и бовзарехь жигаралла а, шен лаамалла а.

МЕТАПРЕДМЕТАН ЖАМӀАШ

Йуьхьанцарчу шкоলেখь «Ненан (нохчийн мотт)» предмет Јаморан жамІехь дешархочун кхоллалур ду хІарадешаран универсальни довзаран дараш.

Коьрта маьІнийн дараш:

- тайп-тайпана меттан дакъош дуста (аьзнаш, дешнаш, предложенеш, тексташ), меттан дакъошдустархьама баххаш билгалдаха (къамелан дакъа хилар, грамматикин билгало, лексикин маьІна, и.д.кх.);
- меттан дакъойн тераллаш къасто;
- къастийнчу билгалонца объекташ (меттан дакъош) цхьаьнатоха;
- меттан дакъойн (аьзнийн, къамелан дакъойн, предложенийн, текстийн) классификаци йархьама ладаме билгало къасто; меттан дакъошна классификаци йан;
- хьехархочо йеллачу тергаман алгоритмаца меттан коьчалехь закономерносташ а, Ёостаналла а каро (схьалаха); меттан дакъошца болх беш, дарийн алгоритмана анализ йан, меттан дакъойн анализ йарехь ша дешаран (Јамаран) гІуллакхаш къасто;
- билгалйинчу алгоритман буха тІехь дешаран а, практикин а хьесап кхочушдан оьшучу хааман тоаме цахилар гучудаккха, кхин тІе оьшучу хааман хьашт кепе дало;
- меттан коьчална тІехь тергамбаран хьелашкахь бахьанийн-тІаьхьалонийн уьйраш билгалйаха, жамІаш дан.

Коьрта талламан дараш:

- хьехархочун гІоьнца Јалашо кепе йало, меттан объектан, къамелан хьолан хийцамийн план хІотто;
- тІедиллар кхочушдаран масех кеп йуста, уггар йогІуш йерг харжа (йалийнчу критерийн буха тІехь);
- схьакховдийнчу планаца чолхе боцу лингвистикин мини-таллам дІабахьа, схьакховдийнчу планаца проектан тІедиллар кхочушдан;
- жамІаш кепе дало а, меттан коьчална тІехь бинчу тергаман (классификацин, дустаран, талламан) жамІийн бухатІехь уьш тешаллашца тІечІагІдан а; билгалйинчу меттан коьчалан анализан процессехь хьехархочун гІоьнца хаттарийн кепаш йало;
- процессийн а, хиламийн а, церан тІаьхьалонийн а и санначу йа терачу хьелашкахь хила тарлучу кхиаран прогноз йан.

Хаамца болх бар:

- хаам схъэцаран хьоста харжа: боьху хаам схъэцархьама, нисбархьама оьшу дошам;
- билгалдинчу хьостанехь (дошам тГехь, справочник тГехь) йеллачу алгоритмаца гучу кепяхь балийна болу хаам схъалаха (каро);
- шенна йа хьехархочо и талла (дошамашна, справочникашна, Iаматашна тIе о хьожуш) схъакховдийначу некъаца бакъ болу а, бакъ боцу а хаам бовза;
- Интернет машанехь хаам (дешан йаздарх, аларх, дешан маьIнах, дешан схъадаларх, дешан синонимех) лохуш, баккхийчеран (хьехаран белхахойн, дайн-нанойн, законехь векалш болчеран) гIоьнца информационни кхерамзаллин бакъонаш ларйан;
- дешаран хьесапе хьаьжжина, анализ йан а, кхолла а текстан, видеон-, графикаин, озан хаам;
- таблицийн, схемийн кепяхь билгалбинчу лингвистикин хаамах кхета; лингвистикин хаам бовзийтархьама ша схемаш, таблицаш кхолла.

Йуьхьанцарчу школехь «Ненан (нохчийн) мотт» предмет Iаморан жамIехь дешархочун кхоллалур ду хIарадешаран универсальни **коммуникативни** дараш.

Текере:

- хетарг тIеэца а, кепе дало а, бевзачарна йукъахь Iалашонашца а, тIекеренан хьелашца а цхьаьнайогIу эмоцеш гайта а;
- къамелхочуьнца лараме йукъаметтиг лело, диалог а, дискусси а дIайахьаран бакъонаш ларйан;
- хетарг тайп-тайпана хила тарлуш хиларх кхета;
- оьзда а, аргументаш йалош а шена хетарг дIаала;
- хIоттийнчу хьесапе хьаьжжина, къамелан алар хIотто;
- къамелан хьоле хьаьжжина, барта а, йозанан кепяхь а тексташ (суртхIоттор, ойлайар, дийцар) кхолла;
- тергаман, мини-талламан, проектан тIедахкарийн жамIех а, шимма цхьаьна а, тобанашца а бинчу белхан жамIех а нахана гуш-хезаш дIадийца доцца къамел дар кечдан;
- къамел даран (выступленин) текстана иллюстрацин коьчал (дехкина суьрташ, даьхна суьрташ (фото), плакаташ) харжа.

Йуьхьанцарчу школехь Iаморан чаккхенгахь «Нохчийн мотт» предмет Iаморан жамIехь дешархочункхуьур духIара дешаран универсальни **регулятивни** дараш.

Самоорганизацн:

- жамIе кхачархьама, дешаран хьесап кхочушдарехула дарийнплан хIотто;
- хьаьржинчу дарийн хьалх-тIаьхьалла (рогIалла) хIотто.

Самоконтроль:

- дешаран гIуллакхдаран кхиаман/аьтто цабаларан бахьанаш къасто;
- къамелан а, нийсайаздаран а гIалаташ иэшорхьама, шен дешаран дараш нисдан;
- меттан дакъойхпайдаэцархьама, къасторхьама, характеристика йархьама хIоттийнчу дешаран (Iаморан) хьесапца гIуллакхдаран жамI цхьаьнадало;
- маттехула йолчу коьчалца болх беш дина гIалат схьалаха, нийсайаздаран(орфографин) а, пунктуацин а гIалатсхьалаха (каро);
- однокласникийн гIуллакхдаран а, шен гIуллакхдаран а жамIаш дуста, йалийнчу критерешца церан нийса (объективно) мах хадо.

Цхьаьна гIуллакхдар:

- хьехархочо йеллачу планированин кепан, йукъан гIулчийн а, хенийн а дIанисйаран буха тIехь, стандартни (типовой) хьолехь, йощачу хенан а, йеххачу хенан а Iалошонаш (йукъара хьесапашкахь дакъалацар тидаме о оьцуш, индивидуальни) кепе йало;
- цхьаьна гIуллакхдаран Iалашо тIеэца, цуьнга кхачаран дараш цхьаьна хIитто: ролаш дIасайекъа, бартбан, цхьаьна бечу белхан процесс а, жамIаш а дийцаре дан;
- куьйгалла дан, тIедиллинарг кхочушдан, аьллачун тIехь хила а кийча хилар гайта;
- белхан шен дакъа жобпаллица кхочушдан;
- йукъарчу жамIехь ша лаьцначу декъан мах хадо;
- йеллачу (схьакховдийнчу) кепашна тIе а тевжаш, цхьаьна ден проектан тIедахкарш кхочушдан.

ПРЕДМЕТАН ЖАМИАШ

1-4 классашкахь «Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмет Iаморо аьтто бо:

- адамийн тГекеренан коьртачу гГирсах санна нохчийн маттах кхета, нохчийн мотт нохчийн халкъан синъобздангаллин коьрта мехалла санна тЕэца;
- халкъан ламасташ а, культура а карайерзорехь а, чГайгарехь а нохчийн меттан маъІнахкхета;
- ненан мотт бовзаран шовкъ а, и Іамо лаам а гайта;
- Россин Федерацин меттан а, культурин а цхьааллин а, тайп-тайпаналлин а шортенах, Россин халкъийн кхечу меттанашна йукъахь нохчийн меттан меттигах а йуьхьанцара кхетамаш кхолла;
- нохчийн меттан фонетикех, лексикех, грамматикех, орфографех, пунктуацех йуьхьанцара хаамаш кхолла;
- къамелан гГуллакхдарехь карадерзийнчу хаарех пайдаэца хаар кхолла, къамелехь Іамийнчу лексикех пайдаэца, карайерзийнчу лексикех а, маттах долчу хаарех а пайда а оьцуш, барта аларш хІитто;
- къамелан этикетехула Іамийнчу кепех пайда а оьцуш, къамелан тГекеренехь дакъалаца;
- нохчийн маттахь къамелан гГуллакхдаран массо а тайпанаш (ладогІар, къамел дар, йешар, йоза) вовшахтаха а, кхио а, билгалйинчу темехула даккхий доцу дийцарш хІитто хаар кхолла.

КЛАССАШКАХУЛА ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

1 КЛАСС

Дешархо Іемар ву:

- дош а, предложени а йовза (къасто); предложенешкара дешнаш схьакъасто;
- суьртийн а, схемийн а гГюьнца къамел маъІнин дакъошка (предложенешка) декъа;
- къамелехь нохчийн меттан гГиллакхе дешнех пайдаэца (маршалла хаттар– Іуьйре дика хуьлда! Суьйре дика хуьлда! Де дика хуьлда! Іодика йар – Іодика йойла! благодарность – Дела реза хуьлда! Баркалла! ...).
- нохчийн алфавитан оьрсийн алфавитаца йолу башхалла къасто;
- мукъа а, мукъаза а аьзнаш довза (къасто);
- зевне а, къора а мукъазнаш довза (къасто);

- «аз» а, «элп» а кхетамаш бовза (къасто);
- цхъана йа масех озаца къаьсташ долу дешнаш дуьхь-дуьхьал хИттор: *лом, лам, кхор, кор, лу, ло*;
- *ккх, тт, лл, и.д.кх.*шала мукъазнаш деха цхъа аз санна схъаала;
- схемина тIе а тевжаш, къамелан аьзнашна характеристика йан;
- Iамош долу нохчийн меттан аьзнаш оьрсийн меттан аьзнашца дуста (соотнести);
- дашехь дешдакъойн барам билгалбаккха (къасто); дешнаш дешдакъошка декъа (атта дешнаш: мукъазчеран цхъаьнакхетарш доцу дешнаш);
- нохчийн абатан (алфавитан) элпийн цIераш нийсайаха; нохчийн абатан (алфавитан) элпийн рогаIаллех долчу хаарех, кIеззигчу дешнийн къепйоза нисдеш, пайдаэца;
- талхор доцучу цIена къаьстачу хотIаца даккхий а, могаIанан а элпаш, элпийн, дешнийн цхъаьнатохарш йаздан;
- Iамийнчу нийсайаздаран бакъонех пайдаэца: нохчийн меттан шатайпанчу элпийн (*аь, оь, уь, юь, яь, гI, кI, къ, кх, пI, тI, хI, хь, цI, чI, I*) йаздар. *и, ь, ы, ф, ё, е* элпашца долчу дешнийн йаздар;
- *е, ё, ю, я, й* элпийн гуллакх (функциш) къастор;
- предложенехь дешнийн къаьстина йаздар; предложенин чаккхенгахь сацаран хъаьркаш: тIадам, хаттаран а, айдаран а хъаьркаш; предложенин йуьххьехь а, долахь цIерашкахь (цIерашкахь, фамилешкахь, дийнатийн цIерашкахь) а доккха элп; дош дешдакъошца (атта меттигаш: кху кепарчу дешдакъойх лаьтта дешнаш «мукъаза + мукъа») сехьадаккхар;
- дешнаш а, предложенеш а, 25 дашал сов барам боцу тексташ а нийса схъайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);
- нийсайаздар аларца ца къаьсташ долу дешнаш а, 3-5 дашах лаьтта предложенеш а, 20 дашал сов барам боцу тексташ а олуш дIайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);
- элпийн боцу графикин гIирсийн гуллакхах кхетар: дешнашна йукъарчу кIайдарган, сехьадаккхаран хъаьркан;
- Iамийнчу бакъонашна долу гIалаташ, опискаш каро (схъалаха) а, нисйан а;
- йешначу текстах кхета;
- интонаци (иэшар) а, предложенин чаккхенгара сацаран хъаьркашца йогу соцунглаш а ларйеш, йоца тексташ хозуьйтуш а, дагахь а йеша (кхета а кхеташ);
- текстехь, маIна нисдан оьшу дешнаш схъалаха;
- дешнийн кепийн гуламах предложени хIотто;
- кеп йохийна предложенеш меттахIитто;

- предложенин схемаш йеша, предложени а, цуьнан схема а йуста (соотнести), схемица а, билгалдинчу дешнашца а предложенеш хИтто;
- сюжетан суьрташкахула а, тергамашкахула а барта 3-5 предложенех лаятта текст хЮтто;
- нохчийн маттехула йолчу тексташкахь оьрсийн маттара тIеэцна дешнаш довза;
- дешаран хьесапаш кхочушдеш, Iамийнчу кхетамех пайдаэца.

2 КЛАСС

Дешархо Iемар ву:

- тIекеренан коьрта гIирс санна, мотт тIеэца;
- тергамах а, анализах а мотт бовзаран некъах санна пайдаэца;
- дашехь дешдакъойн барам билгалбаккха (къасто) (мукъазчеран цхьаьнакхетарш долчу дешнашкахь а цхьаьна); дош дешдакъошка декъа;
- *е, ё, ю, я* элпийн гIуллакх тидаме а оьцуш, аьзнийн а, элпийн а хЮттаман цхьаьнабар къасто;
- цхьанаораман дешнаш лаха (каро);
- дашехь орам билгалбаккха (атта меттигаш);
- текстехь дукха маьIнийн дешнех пайдаэцна меттигаш гучуйаха а, церан маьIнех кхета а, дешаран дошамашкахула маьIна нисдан а; синонимех а, антонимех (кхетамийн цIераш а ца йохуш) пайдаэцна меттигаш гучуйаха;
- долахь а, йукъара а цIердешнаш боху кхетамаш къасто (определять);
- «*мила?*», «*хIун?*» бохучу хаттаршна жоп лун дешнаш довза;
- «*хIун до?*», «*хIун дина?*», «*хIун дийр ду?*» бохучу хаттаршна жоп лун дешнаш довза;
- «*муха?*», «*хьенан?*», «*стенан?*» бохучу хаттаршна жоп лун дешнаш довза;
- Iаларан Iалашоне, эмоцин иэшаре хьаьжжина, предложенин тайпа къасто;
- Iамийнчу нийсайаздаран бакьонех пайдаэца, царна йукъахь: адамийн цIерашкахь, дайн цIерашкахь, фамилешкахь, дийнатийн цIерашкахь, меттигийн цIерашкахь доккха элп; дештIаьхенийн цIердешнашца къаьстина йазйар;
- дешнаш а, предложенеш а, 45 дашал сов барам боцу тексташ а нийса схьайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);
- Iамийна нийсайаздаран бакьонаш тидаме а оьцуш, дешнаш, предложенеш, 40 дашал сов барам боцу тексташ а олуш дIайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);
- опискаш, Iамийнчу бакьонашна долу гIалаташ схьалаха а, нисдан а;
- Iаматан дошамех пайдаэца;

- нийсааларан (орфозпин) норманаш, нийса интонаци (эшар) лар а йеш, барта диалоган а, монологан а аларш (билгалйинчу темина, тергамийн бух тГехь 2-4 предложени) хИитто;
- суьртан репродукцихула барта дийцар хЮтто;
- йешначун (хезначун) буха тГехь барта а, йозанан кепяхь а (1-2 предложени) цхьалхечу жамИийн кеп кхолла;
- хаттаршца царна йукъара маьИнийн уьйр а къастош, дешнех предложенеш хИитто;
- декъалдарийн билгалдинчу масалийн анализ дГайахьарехь декъалваран жанран башхаллаш йийцаре йан, текстийн-декъалдарийн хЮттаман анализйан;
- текстан тема билгалйаккха а, текстана цуьнан тема гойту цГе тилла а;
- уьйр йоцчу предложенех, текстан дакъойх текст хЮтто;
- хаттаршна тГе а тевжаш, 30-45 дешнийн барамехь дийцаран текстан ма-йарра схьайийцар дГайаздан;
- шен дешнашца Iамийнчу кхетамийн маьИнех кхето; Iамийнчу кхетамех пайдаэца.

3 КЛАСС

Дешархо Iемар ву:

- къоман тГекеренан мотт санна нохчийн меттан маьИнах кхето;
- лингвистикин экспериментах мотт бовзаран некъах санна пайдаэца;
- билгалйинчу параметрашца дашехь а, дашехь доцуш а аьзнийн характеристика йан, дустар кхочушдан, классификаци йан.
- дешан аьзнийн-элпийн анализ йан (транскрипци ца йеш);
- цхьанаораман дешнаш а, цхьана дешан кепаш а къасто; цхьанаораман дешнаш а, синонимаш а къасто;
- билггал къасталучу морфемашца долчу дешнашкахь чаккхе, орам, дешхьалхе, суффикс схьалаха (каро);
- синонимех а, антонимех а пайдаэчна меттигаш гучуйаха; тайп-тайпанчу къамелан дакъойн дешнашна синонимаша, антонимаш а йало;
- нийсачу а, тГеданчу а маьИнехь далийна дешнаш (атта дешнаш) довза;
- текстехь дешан маьИна къасто;
- къамелехь а, йозанехь а *-р, -хо, -ча* суффиксашца долчу дешнех пайдаэца;
- хьастаран-жимдаран суффиксийн гЮьнца дешнаш кхолла(*цIа-цIелиг, кема-кемалг...*);
- цГедешнаш довза; цГедешнийн грамматикин билгалонаш къасто: класс, терахь, дожар;

- билгалдешнаш довза; билгалдешнийн грамматикин билгалонаш къасто: класс, терахь, дожар;
- лааме а, лаамаза а билгалдешнаш къасто;
- цхьаллин йа дукхаллин терахьан бен кеп йоцу цӀердешнаш къасто (довза);
- хандешнаш довза; «хӀун дан?» бохучу хаттарна жоп лунхандешнаш къасто; хандешнийн хан билгалйаккха;
- йаххыйн цӀерметдешнаш (йуьхьанцарчу кепехь) довза; йаххыйн цӀерметдешнех, текстехь ца оьшу йух-йуха аларш дӀадахархьама, пайдаэца;
- дештӀаьхьенаш а, дешхьалхенаш а къасто;
- аларан Ӏалашоне а, эмоцин иэшаре а хьаьжжина, предложенин тайпа къасто;
- предложенин коьрта а, коьртаза (тайпанашка а ца йобкьуш) меженаш лаха;
- йаьржина а, йаьржаза а предложенеш йовза;
- дешнаш, предложенеш, 60 дашал сов барам боцу тексташ нийса схьайазйан;
- Ӏамийна нийсайаздаран бакьонаш тидаме а оьцуш, 55 дашал сов барам боцу тексташ олуш дӀайазйан;
- опискаш а, Ӏамийнчу бакьонашна долу гӀалаташ а лаха, нисдан;
- тайп-тайпанчу тайпанийн текстех кхета, текстехь балийна (белла)хаам схьалаха;
- бешначу (хезначу) хааман буха тӀехь барта а, йозанехь а (1-2 предложени) цхьалхечу жамӀийн кеп кхолла;
- нийсааларан (орфоэпин) норманаш, нийса интонаци (иэшар) лар а йеш, барта диалоган а, монологан а аларш (билгалйинчу темина, тергамийн буха тӀехь 3-5 предложенех) хӀитто; къамелан этикетан норманех пайда а оьцуш, шайца кхайкхар, дехар, бехк цабиллар, баркалла алар, духатохар долу йаккхий йоцу барта а, йозанан а тексташ (2-4 предложени) кхолла;
- текстехь предложенийн уьйр къасто (**а** хуттурган гӀоьнца);
- текстехь коьрта дешнаш къасто;
- текстан тема а, текстан коьрта оила а билгалйаккха;
- текстан дакъош (абзацаш) билгалдаха а, коьртачу дешнийн йа предложенийн гӀоьнца церан маӀнийн чулацам гайта а;
- текстан план хӀотто, цунна тӀоьхула текст кхолла а, текст нисйан а;
- йеллачу, массара цхьаьна йа ша хӀоттийнчу планаца ма-дарра схьадийцар дӀайаздан;
- шен дешнашца Ӏамийнчу кхетамийн маӀнех кхето; Ӏамийнчу кхетамех пайдаэца;
- дошаман гӀоьнца дешан маӀна нисдан;
- мини-галлам дӀабахьа, проектан гӀуллакхдарехь дакъалаца.

4 КЛАСС

Дешархо Йемар ву:

- Россин Федерацин махкахь меттан а, культурин а тайп-тайпаналлех кхета, мотт халкъан син-обздангаллин коьртачу мехаллех цхьаь хилар тӀеэца;
- ТӀекеренан коьртачу гӀирсах санна, меттан маӀнахкхета; Нохчийн республикин пачхьалкхан а, къоман ТӀекеренан а мотт санна, нохчийн меттан меттигах кхета;
- нийса барта а, йозанан а къамел адаман обздангаллин йукъара гайтам санна тӀеэца;
- деллачу дешнашна синонимаш йало; деллачу дешнашна антонимаш йало;
- къамелехь маӀна нисдан обшу дешнаш гучудаха, контекстехула дешан маӀна къасто;
- атта схьакъасталучу морфемашца долчу дешнийн хӀоттамехула таллам бан; дешан хӀоттаман схема хӀотто; дешан хӀоттам йеллачу схемица цхьаьнабало;
- карайерзийнчу грамматикин билгалонийн комплексца (Ӏамийнчун барамехь), дош билгалчу къамелан декъан хилар къасто;
- цӀердешнийн грамматикин билгалонаш къасто: легар, класс, терахь, дожар;
- билгалдешнийн грамматикин билгалонаш къасто: терахь, дожар, кеп (*лааме, лаамаза*);
- билгалдешнаш дожарца лега;
- терахьдешнаш довза а, царех пайдаэца а, масаллин а, роӀаллин а терахьдешнаш къасто;
- хандешан билгалза кеп къасто(схьалаха); хандешан хан къасто;
- йуьхьан цӀерметдешан йуьхьанцарчу кепан грамматикин билгалонаш къасто: йуьхь, терахь; йаххийн цӀерметдешнех, текстехь ца обшу йух-йуха аларш дӀадахархьама, пайдаэца;
- дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени къасто (йовза);
- аларан Ӏалашоне а, эмоцин иэшаре а хьаьжжина а, предложенийн классификаци йан;
- йаьржина а, йаьржаза а предложенеш йовза;
- цхьанатайпанчу меженашца йолу предложенеш йовза; цхьанатайпанчу меженашца йолу предложенеш хӀитто; цхьанатайпанчу меженашца йолчу предложенех къамелехь пайдаэца;
- цхьалхе йаьржина предложенеш а, шина цхьалхечу предложенех лаьтта чолхе предложенеш а дӀасакъасто; цхьалхечу предложенина синтаксисан таллам бан;

- Іамийнчу нийсайаздаран бакъонех пайдаэца, царна йукъахь: долахь цІерашкахь доккха элп; йукъарчу цІерашкахь а, кхечу къамелан дакъошкахь а (нохчийн меттан дешнашкахь) *я, яь, ю, юь, е (ё)* элпаш; тІеэцначу (йукъарчу) дешнашкахь а, кхечу къамелан дакъошкахь а *я, ю, е (ё)* элпаш; долахь цІерашкахь *я, яь, ю, юь, е (ё)*, тІеэцначу (дохлахь цІерашкахь) *я, ю, е (ё)* элпаш; мукъаза элпаш (*кь, кІ, кх, гІ и т.д.*); *-эв, -авь, -ев*йаздаран бакъонаш; оьрсийн маттера а, оьрсийн маттехула а тІеэцначу дешнашкахь *ц, ь, ы, ф* элпаш йаздар; мукъа аьзнаш [*и*], [*уь*] деха хилар гойтуш, *й* элп йаздар; йеха а, йоца дифтонгаш *иэ, уо*; чаккхенгахь *-г, -к* элпаш долчу цІердешнашкахь *а* и *и* элпаш; дешан чаккхенгахь шала мукъаза элпаш; нохчийн меттан шалха мукъаза элпаш; дешан чаккхенгахь *н*; цІердешнашца а, йаххийн цІерметдешнашца а дештІаьхъенийн къаьстина йазйар; *ца, ма* дакъалгийн хандешнашца къаьстина йаздар; *й, ь, ь* долчу дешнийн сехьадаккхар; шала мукъазчу элпашца долчу дешнийн сехьадаккхар; шалхачу мукъазчу элпашца долчу дешнийн сехьадаккхар; дукхаллин терахьан цІердешнийн чаккхенаш; дешхьалхенийн цхьаьна а, къаьстина а (*ца, ма, а*) йазйар; *а* хуттурго а, хуттургаш йоцуш а цхьаьнатоьхначу цхьанатайпанара меженашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш; шина цхьалхечу предложенех лаьттаху чолхечу предложенехь сацаран хьаьркаш;
- 80 дашал сов барам боцу тексташ нийса схьайазйан;
- Іамийна нийсайаздаран бакъонаш тидаме а оьцуш, 75 дашал сов барам боцу тексташ олуш дІайазйан;
- опискаш, Іамийнчу бакъонашна орфографин а, пунктуацин а гІалаташ схьалаха а, нисдан а;
- тІекеренан хьолах кхета (муьлхачу Іалашонца, хьаьнца, мичахь хуьлуш йу тІекере); тІекеренан хьолахь нийса (адекватни) меттан гІирсаш харжа;
- нийса интонаци, къамелан зІе хиларан норманаш, орфоэпин норманаш ларйеш, барта диалоган а, монологан а аларш (4-6 предложени) хІитто;
- барта а, йозанан кепахь (йозанан тІекеренан билгалчу хьолана лерина (кехаташ, декъалваран открыткаш, дІакхайкхорш (объявленеш), и.д.кх.) а, йаккхий йоцу тексташ (3-5 предложенех) кхолла;
- текстан тема а, коьрта ойла а къасто; темина йа коьртачу ойланна тІе а тевжаш, текстана ша цІе тилла;
- предложенийн а, текстан дакъойн а къеп нисйан;
- йеллачу тексташна план хІотто;
- текст ма-йарра схьайийцар кхочушдан (барта а, йозанан кепахь а);

- текст хоржуш (йукъ-йукъара) схъаййцар кхочушдан (барта);
- билгалйинчу теманашца сочиненеш йазйан (хьалххе кечам биначул тIаьхьа);
- довзийтаран, талламан йешар, хаам лахар кхочушдан; бешначу (хезначу) хааман буха тIехь барта а, йозанан кепехь ацхьалхечу жамIийн кепаш йало; текстехь йолчу хааман интерпретаци йан а, жамIаш дан а;
- шен дешнашца Iамийнчу кхетамийн маъIна даста; Iамийнчу кхетамех пайдаэца;
- дошаман (кехатан а, электронан а носитель тIехь) гIоьнца, тIаьхьа хьожучу чуваларан хьелашкахь Интернет чохь дешан маъIна нисдан.

Тематикин планировани

Белхан программа хЮттош, тематикин планированехь тидаме эцна хила йеза дешаран-методикин коьчалш ларалуш йолчуЭОР-х пайдацаран таронаш.

1 класс (99 сахьт)

№ п/п	Дакъа	Чулацам	Iамор вовшахтохаран некъаш а,кепаш а. Дешархойн гIуллакхдаранхарактеристика
Йоза-дешар Iамор – 55 с.			
1.	Къамел кхиор (10 сахьт¹)	<p>Гайтаме-васте моделийн гЮьнца къамелах болу йуьхьанцара кхетам.</p> <p>Къамел суьртийн а, схемийн а гЮьнца мабIнийн дакъошка (предложенешка) декъар.</p> <p>Текстах болу йуьхьанцара кхетам. Хозуьйтуш ша йоьшуш а, ладугIуш а текстах кхетар.</p> <p>ХIума а, цуьнан цIе йоккху дош а. (Мила?), (хIун?) бохучу хаттаршна жоьпаш лун дешнаш.</p> <p>ХIуманийн дараш гойту дешнаш. Дашах а, предложенех а йукъара кхетам.</p> <p>Iаморан диалогехь дакъалацар. Билгалйаьхначу теманашна а, хьелашна а йуьхьанцара диалог хЮттор.</p> <p>Сюжетан суьртех а, шайн ловзарех а, занятех а, тергамех а дийцаран кепехь кегий дийцарш хIиттор.</p> <p>Къамелан гIиллакхаш. Нохчийн меттан</p>	<p>Хьехархочун къамел тIезцар.</p> <p>Къамелан аьзнаш довзар.</p> <p>Аьзнаш, дешнаш, цхьалхе предложенеш йухаалар (хьехархочунна тIаьххье).</p> <p>Хьалх-тIаьхьалла нийса йолчу сюжетан суьрташца болх бар: суьрташ тIехь гайтинчу хиламийн анализ, сюжет иийцаре йар, суьрташна тIе а тевжаш, барта дийцар хЮттор.</p> <p>Хьалх-тIаьхьалла нийса йоцчу (талхийна йолчу) сюжетан суьрташца болх бар: суьрташ тIехь гайтинчу хиламийн анализ, хиламийн хьалх-тIаьхьалла нисйар, хиламийн хьалх-тIаьхьалла нисйинчу сюжетан суьрташна тIехула барта дийцар хЮттор.</p> <p>ХIума а, цуьнан цIе йоккхуш долу дош а довзар.</p> <p>Мила? ХIун? бохучу хатаршна жоп луш долу дешнаш довзар.</p> <p>Ши хIума йа дуккха а йолу хIуманаш а, церан цIе йоккху дешнаш а довзар.</p> <p>ХIуманаш а, дараша довзар а, цаьрца догIу дешнаш цхьаьнадалор (соотнесение) а.</p>

¹Выделенное количество учебных часов на изучение разделов носит рекомендательный характер и может быть скорректировано для обеспечения возможности реализации дифференциации содержания с учётом уровня готовности первоклассников

		<p>гИллакхе дешнаш (маршалла хаттар– <i>Гуьйре дика хуьлда! Суьйре дика хуьлда! Де дика хуьлда! Иодика йар – Иодика йойла!благодарность – Дела реза хуьлда! Баркалла! ...</i>).</p> <p>Хаттаран предложенин интонаци (йиш).</p> <p>Нохчийн маттехула йолчу тексташкахь оьрсийн маттара тӀеэцна дешнаш довзар.</p>	<p>ХӀуманийн а, церан цӀераш йохучу дешнийн а тобанаш йар.</p> <p>Тобанаш йаран билгало къастор, тобанера совнаха элемент (хӀума йа дош) дӀайаккхар.</p> <p>Графикин хаамца болх бар.</p> <p>Дош а, предложени а йовзар.</p> <p>Тексте ладогӀар, ладугӀучу хенахь текстах кхетар.</p> <p>Билгалйинчу схемица предложенеш хӀиттор (барта).</p> <p>2-3 предложенех йолу текст хӀоттор (барта).</p> <p>Хьехархочун хаттаршна жьопаш далар. Билгалйинчу моделаца диалогаш хӀиттор.</p> <p>Дийцаран кепехь даккхий доцу дийцарш хӀиторехь цхьаьна болх бар (масала, школера дахарх лаьцна дийцар, и.д.кх.).</p> <p>Ша бен болх: тӀетовжаран дешнашца доцца дийцар хӀоттор.</p> <p>Этикетан кепехь (<i>Гуьйре дика хуьлда! Де дика хуьлда! Иодика йойла! Дела реза хуьлда! Баркалла! и.д.кх.</i>) пайда а оьцуш, дешаран диалог хӀоттор.</p> <p>Хаттаран предложенех пайдаэцар: <i>ХӀара хӀун ю? Иза мила ву?</i></p> <p>Нохчийн къамелан этикетан кепехь тайп-тайпанчу теманашкахула дешаран процесехь а, классал араьбарчу меропрятешкахь а пайдаэцар.</p> <p>Хаттаран иэшар лар а йеш, хаттаран предложенеш йалор.</p> <p>Нохчийн маттахь йолчу тексташкахь оьрсийн маттера тӀеэцна дешнаш довзар.</p>
2.	<p>Дош а, предложени а (4 сахьт)</p>	<p>Дешан маӀнин тергам. Гергара а, дуьхьалара а маӀна долу дешнаш. Уьйр лелорехь дешан меттиг а, цуьнан гӀуллакх а. Къамелехь хӀуманаш, хӀуманийн билгалонаш, дараш билгалдечу дешнех нийса пайдаэцар.</p> <p>Дош а, дешнийн цхьаьнакхетар а.</p> <p>ХӀума (объект) йовзар санна дош тӀеэцар.</p> <p>Дешан маӀнина тӀехь тергам.</p> <p>Дош а, цо билгалйо хӀума а йовзар (къастар).</p> <p>Дош а, предложени а йовзар. Предложеница</p>	<p>Хьехархочо/дешархоша йоьшу говзар (дийцар) хазарца тӀеэцар.</p> <p>Дешдакъошца, тӀаьхьа (хӀораннан амалца йогӀучу йешаран чехкалица) дийнна дешнашца а,шера йешар.</p> <p>Дешнаш дешдакъошка декъар, дешнашкахь дешдакъойн барам къастор.</p> <p>Дашехь аьзнийн хьалх-тӀаьхьалла къастор.</p> <p>Текстера аларехула а, йешаран техникехула а хала долу дешнаш дешар.</p> <p>Текстан анализ: йешначу текстехула хӀиттийнчу хаттаршна жьопаш далар, текстехь оьшу хаам схьакарор.</p>

		<p>болх бар: дешнаш билгалдахар, церан хьалх-тӀаьхьалла (рогӀалла) хийцар. Предложенн йозанан кеп йалор.</p> <p>Тайп-тайпанчу эшарца (интонација) предложенеш дӀайешар. Интонированин (иэшарца йешаран) хаарш шардар. Текстера предложеннн барам билгалбар.</p> <p>Диалог.</p> <p>1-на тӀера 10-на тӀекхаччалц дагардар.</p>	<p>Говзаран чулацам цӀарца бустар (соотнесение).</p> <p>Шен жьопаш однокласникийн жьопашца дустар, йешначу говзаран хьокъехь шен а, кхечуьнан а аларан мах хадор.</p> <p>Иллюстраци а, говзаран чулацам а дуьх-дуьхьал хӀоттор.</p> <p>Цхьаьна бен болх: билгалдинчу дашца предложени йалор.</p> <p>Ловзаран кепехь шардар «Лайн мижарг»:</p> <p>цхьацца дош тӀе а тухуш (по цепочке), предложенеш йаржор.</p> <p>Ловзар «Дийна дешнаш» (дешархоша предложенера дешнийн роль ловзайо, предложенехь дешнийн меттиг хуьйцу, нисделларг дӀадоьшу).</p> <p>Предложенн модель хӀоттор: предложенехь маса дош ду къастор а, хӀора дош асанца (полоской) билгалдар а.</p> <p>Ша бен болх: предложенехь маса дош ду къастор а, дешнаш асанашца билгалдар а.</p> <p>Предложенн моделаца болх: моделан хийцаре хьаьжжина, предложени хийцар.</p> <p>Ловзаран кепехь шардар «Моделехула предложени кхолла».</p> <p>Ловзар «Предложенехь гӀалат нисде» (грамматикин а, маӀнин а гӀалаташ долу предложенеш нисйар).</p> <p>Дешаран диалог «ХӀун дан мега хӀуманаш а, тӀкьа иштта оцу хӀуманан цӀе йоккхучу дашах а?», диалогехь дакъалацаро гӀо до хьалхарчу классан дешархошна дош а, цу дашо билгалйо хӀума а йовза буйлабала.</p> <p>Барта а, йозанехь а цхьанна тӀера иттана тӀе кхаччалц дагардар.</p> <p>Тобанехь болх: Нохчийн маттахь йолчу тексташкахь оьрсийн маттера тӀеэцна дешнаш довзар.</p>
3.	Фонетика (12 сахьт)	<p>Къамелан аьзнаш. Дешан аьзнийн хӀоттаман а, цуьнан маӀнийн а цхьаалла. Дашехь долчу аьзнийн хьалх-тӀаьхьалла а, аьзнийн барам а къастор.</p> <p>Схемина тӀе а тевжаш, къамелан аьзнийн характеристика йар. Нохчийн меттан аьзнаш оьрсийн меттан аьзнашца дустар.</p> <p>«К» элпаца билгалде аьзнаш.</p>	<p>Схемина тӀе а тевжаш, къамелан аьзнийн характеристика йар.</p> <p>Аьзнийн а, элпийн а бараман базар (соотношение).</p> <p>Аларе а, декаре а хьаьжжина, нохчийн меттан мукъачу, мукъазчу аьзнийн артикуляци.</p> <p>Мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн характеристика.</p> <p>Мукъа а, мукъаза а аьзнаш билгалден элпийн башхалла (различие).</p>

		<p>Цхъана йа масех озаца къабсташ долу дешнаш дуьхь-дуьхьал хИттор: <i>лом, лам, кхор, кор, лу, ло</i>. Дешан абзийн анализ, абзийн моделашца болх бар: дешан абзийн хЮттаман модель йиллар, билгалйинчу моделаца догIу дешнаш далор.</p> <p>Мукъа, мукъаза абзнаш а, зевне, къора мукъаза абзнаш а довзар (къастар).</p> <p>Нохчийн меттан ша-тайпа абзнаш: <i>кх, къ, кI, аб, ов, уь, юь, яь, хь, гI, пI, тI, хI, цI, чI, I</i>.</p> <p>Дешдакъа аларан уггаре жима дакъа санна.</p> <p>Дешнаш дешдакъошка декъар. Дашехь дешдакъойн барам. Дешнаш дешдакъошца дешар.</p> <p>Нохчийн меттан абзнаш. Абат (алфавит).</p> <p>Нохчийн алфавитан оьрсийн алфавитах къастар.</p>	<p>Дешнийн аларехь абзнаш билгалдар.</p> <p>Хьалхарчу/гIабхьарчу озаца дешнийн классификаци йар.</p> <p>Таблица гIе а тевжаш, билгалдинчу абзийн характеристика йар.</p> <p>Цхъана озаца къабсташ долу дешнаш дуьхь-дуьхьал хИттор.</p> <p>Билгалдинчу озаца дош харжар.</p> <p>Амош долу нохчийн меттан абзнаш оьрсийн меттан абзнашца дустар.</p> <p>Нохчийн меттан ша-тайпанчу абзийн дифференциаци йар.</p> <p>Ша-тайпа мукъазчу <i>кх, къ, кI, аб, ов, уь, юь, яь, хь, гI, пI, тI, хI, цI, чI, I</i> абзийн алар.</p> <p>Долахьчу цIерашкахь абзийн а, элпийн а бараман богIуш хилар.</p> <p>Шимма цхъаьна болх беш, алфавитан къепехь элпаш дIанисдар.</p> <p>Нохчийн меттан алфавитан оьрсийн алфавитах къастар.</p> <p>Ловзаран кепехь шардар: «Суна гIабхьара ала» (абзнашка ладогIар а, карладахар а).</p> <p>Мукъа а, мукъаза а абзнаш довзар (къастор).</p> <p>Дешан модель хЮттор.</p> <p>Моделаца болх: дашехь аз билгалдечу метте хьабжжина, оьшу модель харжар (дешан йуьххьехь, йуккъехь, чаккхенгахь: <i>урс, бурч, зу, москал, лами, тIадам.</i>).</p> <p>Шардар: билгалдинчу озаца дешнаш харжар.</p> <p>Дешан абзийн анализ кхочушйар.</p> <p>Цхъаьна бен болх: хьалхарчу озе хьабжжина, дешнаш тобанашкахь цхъаьнатохар.</p> <p>Дешаран диалог: «Стенца къабста аларехь мукъа абзнаш мукъазчу абзних?»), диалогехь дакъалацаран жамI санна: дуьхьало йолуш/йоцуш долу мукъа а, мукъаза а абзнаш довзар.</p> <p>Шимма цхъаьна бен болх: озан хЮттаман моделаш йустар (цхъатералла, башхаллаш).</p> <p>Дешнаш дешдакъошца алар. Дош дешдакъошца декъар.</p> <p>Дешдакъойн билгалбинчу барамца дешнаш харжар.</p>
--	--	---	--

			<p>Тобанашкахь болх: дашехь дешдакьойн бараме хьаьжжина, дешнаш вовшахтохар.</p> <p>Дашехь маса дешдакьа ду билгалдоккхуш, тIечIагIдар а далош, комментарешца шардар кхочушдар.</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: дешдакьойн билгалбинчу барамца дешнаш харжар.</p>
4.	Графика («Дешар» декъаца цхьаьна Iамош йу)	<p>Аз а, элп а довзар (къастар): элп аз билгалден хьаьрк санна. Доккха а, могIанан а элп. Нохчийн меттан элпаш. Абат (алфавит).</p> <p>Нохчийн алфавитан оьрсийн алфавитах къастар. Нохчийн графикайн дешдакьойн принцип.</p> <p>Нохчийн меттан шина хьаьркаца билгалдо шатайпа мукъа (<i>аь, уь, оь</i>) а, мукъаза (<i>гI, кх, къ, кI, пI, тI, хI, хь, цI, чI</i>) а аьзнаш. Нохчийн меттан элп <i>I</i>. Дешнийн аьзнийн-элпийн анализ.</p> <p><i>E, ё, ю, я, й</i> элпийн гIуллакх.</p> <p>Адамийн фамилешкахь а, цIерашкахь а, дийнатийн а, гIалийн, йартийн, урамийн цIерашкахь а доккха элп <i>е, ё, я, яь, ю, юь</i> йаздар.</p> <p>Нохчийн алфавитехь элпийн хьалх-тIаьхьалла. Нохчийн меттан элпаш. Доккха а, могIанан а элп. Абат (алфавит). Нохчийн алфавитан оьрсийн алфавитах къастар.</p>	<p>Алфавитан къепехь дешнаш билгалдахар.</p> <p>Iамийнчу элпашца долу дешнаш дешар.</p> <p>Шардар: «Аз элпаца билгалде».</p> <p>Билгалдинчу озаца долу дешнаш харжар.</p> <p>Йазден а, тайп-тайпана аьзнаш билгалден а элпийн тоба йар.</p> <p>Шалхачу элпашца долу дешнаш дIайаздар.</p> <p>Аьзнаш аларна а, довзарна а тIехь массара цхьаьна бен болх.</p> <p>Нохчийн алфавитан элпаш бIаьран (визуальное) довзийтар.</p> <p>Даккхийчу а, кегийчу а элпийн дифференциаци.</p> <p>Йаздина элп хьехархочо йеллачу кепача догIуш хилар билгалдар.</p> <p>Ловзаран процесехь элпаш довзар.</p> <p>Тобанашкахь болх: шалхачу элпашца долу дешнаш тобанашка дерзор (<i>аь, оь, гI, чI, къ...</i>).</p> <p>Ша бен болх: алфавитан рогаIаллехь дешнаш дIайаздар.</p> <p>Алфавитах, нохчийн алфавитан элпийн рогаIаллех долчу хаарех а лаяцна хьехархочун дийцар.</p> <p>Ловзаран кепехь шардар: «Алфавит кхидIа дIахьо (йийца)».</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: дешнаш алфавитан къепе далорехь гIалаташ къастор.</p>
5.	Йешар (29 сахьт)	<p>Дешдакьошца йешар (мукъа аз билгалдечу элпе хьаьжжина). Дешдакьошца шера а, индивидуальни темпаца йогIучу сихаллица дийнна дешнашца а йешар. Сацаран хьаьркашца йогIучу соцунгIашца а, интонацица (иешарца) а йешар. Дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш, предложенеш, йаккхий йоцу тексташ кхеташ</p>	<p>Дешдакьош, дешнаш, предложенеш йешаран говзалла кхиор.</p> <p>Дешнаш (схьа)аларан процесехь аьзнаш къастор.</p> <p>Хьехархочо билгайаьккхина дашехь аз билгалдаран иешаран кеп йухаметтахIоттор.</p> <p>Шардар: дешна дешдакьа, шен цIарехь и дешдакьа долчу суьртаца цхьаьнадалор.</p> <p>Шардар: билгалдинчу элпашца дешдакьош кхоллар: <i>а, аь, оь, у,</i></p>

		<p>йешар. Йаккхий йоцчу прозин текстийн а, стихотворенийн а исбаьхьаллин йешар. Хьехархочун хаттаршна тЕетевжаш а, шеггара а текст схьайийцар.</p> <p>Нийсааларан (орфоэпин) йешар (дийнна дешнаш деша дуйлалуш). Нийсайаздаран (орфографин) йешар (проговаривание), дАйоьшуш йазйарехь а, схьайазйарехь а ша шен таллам (самоконтроль) баран гИирс санна.</p>	<p>уь...</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: мукъазчу элпаца керла дешдакьош кхолла: <i>кх, къ, хI, чI...</i></p> <p>Билгалдина дешдакьош цхьатеррачу дешдекъаца тЕедуза, масала: <i>...ми (лами), ...маз (ламаз), ...зар (лазар), и.дI.кх.</i></p> <p>Тедожоран, хаттаран, дийцаран, айдаран иэшарца предложенеш алар.</p> <p>Ловзаран кепехь шардар: «Чекхийаккха предложени», предложенин коьртачу ойланна тЕе а тевжаш, йешна чекхйахаза йолу предложенеш чекхйаха хаар шардар.</p> <p>Йешаран шина тайпанан мехалаллех хьехархочун дийцар: нийсайаздаран а, нийсааларан (орфоэпин) а; оцу шина тайпанан йешаран Iалашонех а.</p> <p>Йаздина ма-дарра (нийсайаздаран йешар) дешнаш алар.</p>
<p>6.</p>	<p>Йоза (29 сахьт)</p>	<p>Йоза Iамор а, каллиграфин говзалла кхоллар а. Йоза кхочушдечу хенахь, ларбан оьшу уьнахцIоналлин лехамаш бовзийтар. Куьйган пЕелгаш лелоран жигаралла (мелкая моторика) а, паргIат куьг лелор а кхиор.</p> <p>Тетрадь тЕехь кехатан агIонан шортонехь а, классан уьнан шортонехь а ориентаци йан хаар кхиор.</p> <p>Йозанан даккхий а, могIанан а элпаш дАйаздар карадерзор. Цена а, къаьсташ долчу а хотIаца йаздар. ДIадоьшуш дешнаш а, предложенеш а йазйар.</p> <p>Текст нийса схьайазйаран приемаш а, хьалхатIаьхьалла а.</p> <p>Элпийн боцу графикин гИирсийн гIуллакхах кхетар: дешнашна йукъарчу кIайдарган, сехьадаккхаран хьаьркан.</p>	<p>Йозанехь уьнахцIоналлин бакьонаш ларйар.</p> <p>Даккхий, кегий элпаш, элпийн цхьаьнакхетарш, дешдакьош, дешнаш йаздаран говзалла кхиор.</p> <p>Йозанан доккха а, жима а элп диллар карадерзор.</p> <p>Элпийн боцчу графикин гИирсийн гIуллакхах кхетар – дешнашна йукъахь кIайдарг, сехьадаккхаран хьаьрк.</p> <p>Предложенийн йуьххьехь а, долахь цIераш йазйарехь а доккхачу элпах нийса пайдаэцар.</p> <p>Зорбанан а, йозанан а тексташ тIера дешнаш а, йаккхий йоцу предложенеш а схьайазйар.</p> <p>Йазйинчу предложенийн нийса кечйаран мах хадор (предложенин йуьххьехь доккха элп, чаккхенгахь тIадам).</p> <p>Дешнаш а, предложенеш а, 25 дашал сов барам боцу тексташ а нийса схьайазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош); Нийсайаздар аларца ца къаьсташ долу дешнаш а, 3-5 дашах лаьтта предложенеш а, 20 дашал сов барам боцу тексташ а олуш дАйазйан (йукъахдитарш а доцуш, элпаш а ца талхош);</p> <p>Ловзар: Элпаш стенах лаьтташ ду?</p> <p>Элпийн модель хIоттор (кехат, картон, пластилин)</p>

			<p>Шардар: Элп нийса ала (<i>к, къ, кI, кх...</i>).</p> <p>Ловзаран кепехь шардар «Элпана хIун хилла?»: кеп талхийнчу элпийн анализ йар,</p> <p>тIеобшчу элементаш билгалйар.</p> <p>Практикин болх: элпан дIайаздар нийса хилар таллар, шен элпаш йеллачу кепача дустар.</p> <p>Шардар: шина-кхаа дашах лаьташ йолу предложенеш олуш дIайазйар, масала: <i>Лала илли ала. Нана хи мала.</i></p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: зорбанан а, йозанан а шрифтаца йаздина долу цхьа дешнаш вовшашца дустар.</p> <p>Шардар: зорбанан кепехь йаздина дешнаш йозанан кепехь дIайаздар.</p>
7.	Орфографи а, пунктуаци а («Йоза» декъаца цхьаьна Iамош йу)	<p>Нийсайаздаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: дешнаш къаьстина йаздар; предложенин йуьххьехь а, долахь цIерашкахь а (адамийн цIерашкахь, дийнатийн, гIалийн, йартийн, урамийн а цIерашкахь) а доккха элп йаздар; адамийн цIерашкахь, фамилешкахь, дайн цIерашкахь а <i>я, яь, ю, юь, е, ё</i> элпийн а, долахьчу цIерашкахь а, тIеэцначу дешнашкахь а <i>я, ю, е, ё</i> элпийн а нийсайаздар; нохчийн меттан шалхачу мукъазчу элпийн (<i>хь, кх, цI, къ, пI,...</i>) нийсайаздар; <i>ю, ы, ф, я, ц</i> элпашца долчу дешнийн нийсайаздар; мукъазчу абзнийн цхьаьнакхетарш доцчу дешдакъошца долу дешнаш сехьадахар; предложенин чаккхенгахь сацаран хьаьркаш.</p>	<p>Шардар: предложенин йуьхь а, чаккхе а нийса кечйарца а, дешнашна йукъара кIайдаргаш ларйарца а дешнийн гуламах хIоттийна предложени дIайазйар.</p> <p>Доккхачу элпах пайдаэцаран меттигех тIедобжначу кепехь кхета а веш, комментарешца предложенеш дIайазйар.</p> <p>Доккхачу элпах пайдаэцаран меттигех кхетош комментари йеш предложенеш дIайазйар.</p> <p>Ловзар «Дукха хьан?»: билгалдинчу элпана долахь цIераш лахар (йалор) а, дIайазйар а.</p> <p>Практикин болх: Iамийнчу нийсайаздаран норманаш ма-бохху, текстан олуш дIайазйар.</p>
8.	Маттах болу йукъара хаамаш (I сахьт, кхидIа курсан массо декъехь Iамош ду)	<p>Мотт адамийн уйр лелоран коьрта гIирс санна.</p> <p>Уйр лелоран Iалашонаш а, хьелаш а.</p>	<p>«Мотт – адамийн уйран мехала гIирс» темина хьехархочун дийцар.</p> <p>Мотт адамийн уйран, хаамийн, зIенийн гIирс хиларан йукъара кхетам.</p> <p>Тексташца, суьрташцабечу балхахулабарта а, йозанан кепехь а тIекере лелор.</p>

			Кхоллараллин тЕдиллар: йозанан къамелах пайдаэца оьшу хьал гайтар.
9.	Фонетика (3 сахьт)	Къамелан аьзнаш. Мукъа, мукъаза аьзнаш а, уьш довзар а. Зевне, къора мукъаза аьзнаш а, уьш довзар а. Нохчийн меттан ша-тайпа аьзнаш. Дешдакъа. Дашехь дешдакъойн барам. Дешнаш дешдакъошка декъар (мукъазчу аьзнийн цхьаьнакхетарш доцу атта дешнаш).	<p>Аьзнийн, элпийн йукъара башхаллин сурт хЮттор.</p> <p>Олучу дешнашкахь аьзнаш билгалдар, артикуляцина тЕе тидам бохуйтуш, аьзнаш алар.</p> <p>Дешнийн аьзнийн моделаш хЮттор.</p> <p>Дешан аьзнийн а, элпийн а билгалдар (обозначение) дустар.</p> <p>Мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн къастар а, царна йукъара башхалла (разница) а.</p> <p>Нохчийн меттан ша-тайпа мукъа а, мукъаза а аьзнаш дагардар.</p> <p>Мукъий, мукъазий аьзнаш билгалден мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн а, элпийн а маьІна къастаран меттигна тЕехь тергам.</p> <p><i>е, ё, ю, я</i> элпийн маьІна билгалдакхар.</p> <p>ТЕэцначу дешнашкахь бен лелаш доцчу элпийн (<i>ё, я, ю, ы, ф, ц</i>) алар (воспроизведение).</p> <p>Дош а, дешдакъа а билгалдар, царна йукъарчу башхаллах кхетор.</p> <p>Тайп-тайпанчу дешнийн дешдакъойн хЮттамна тЕехь тергам.</p> <p>Дашехь маса дешдакъа ду билгалдар.</p> <p>Дешнаш цхьана моґанера вукху моґане сехьадахар.</p> <p>Дешнаш дешдакъошка декъар.</p> <p>Предложенехь дешнаш вовшех къаьстина (кІайдаргехула) йаздар.</p> <p>Долахь цІераш (адамийн цІераш, ден цІе, фамилеш, дийнатийн цІераш) доккхачу элпаца йазйан, иштта йаздарх кхето.</p> <p>«Нохчийн меттан аьзних лаьцна вайна хЮн хаьа?» темина къамел, йоза-дешар Іаморехь долу хаарш карладахар.</p> <p>Дешан схема хЮттор.</p> <p>Озана характеристика йала хаар.</p> <p>Оьрсийн маттехь доцчу шалхачу элпийн нийса йаздар а, аьзнийн схьаалар а кхочушдар.</p> <p>Ловзаран кепехь шардар «Билгалдинчу озана дош даладе»: <i>(Дада, худар, бода, бад)</i>.</p> <p>Массо а дешнашкахь муьлха аз ду цхьаттера хезаш? Оцу озана</p>

			<p>дош даладе: дашна йуьххьехь, йуккьехь, чаккхенгахь.</p> <p>Шардар: йалийнчу билгалонашца азнаш билгалдахар (барта).</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: билгалбинчу бухцаазнаш тобанашка дерзор.</p> <p>Дош, дешдакъя билгалдар, коьртачу башхаллех (различие) кхетор.</p> <p>Тайп-тайпанчу дешнийн дешдакьойн хЮттамна тIехь тергам.</p> <p>Дош сехьадаккхархьама дешдакьошка декъар.</p> <p>Дашехь маса дешдакъя ду билгалдар.</p>
10.	Графика (3 сахьт)	<p>Аз а, элп а. Азнаш а, элпаш а довзар. Нохчийн меттан ша-тайпа (шалха) элпаш.</p> <p>ТIеэцначу дешнашкахь бен пайда ца оьцу <i>е, ё, ю, я</i> элпаш. Адамийн цIерашкахь, фамилешкахь, дайн цIерашкахь а, дийнатийн цIерашкахь а доккха элп.</p> <p>Нохчийн абат (алфавит): элпийн цIераш, церан хьалх-тIаьхьалла. Дешнийн кьепйоза рогааллехь нисдархьама, абатах пайдаэцар.</p> <p>Элпийн боцу графикакин гIирсап: дешнашна йукъара кIайдарг, сехьадаккхаран хьаьрк.</p>	<p>Долахь цIераш доккхачу элпаца йазйар.</p> <p>Долахьчу цIерех пайда а оьцуш, шимма цхьаьна предложенеш хIиттор.</p> <p>Дешнийн аьзнийн-элпийн хЮттаман моделаш хIиттор.</p> <p>Дешаран диалог «Дешнийн аьзнийн а, элпийн а хЮттам бустар».</p> <p>Шардар: дашехь маса дешдакъя ду билгалдар, дош дешдакьошка декъаран бакьонах кхетор.</p> <p><i>е, ё, ю, я</i> элпийн маьIна билгалдаккхар.</p> <p>ТIеэцначу дешнашкахь бен лелаш доцчу элпийн (<i>ф, ё, ю, ы, ц</i>) цIе йаккхар, алар.</p> <p>Ловзаран кепехь шардар: «Дашах лаьцна дика хьан дуйцур дара?», шардар кхочушдарехь, азнаш элпашца билгалдарх; дешан аьзнийн а, элпийн а хЮттамах барта кьамелан алар хЮтто хаар карадерзадо.</p> <p>Ловзар-кьовсадалар «Карлайаккха абат»</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: йукъахдитина мукъа а, мукъаза а элпаш йукъа а хIиттош, дешнаш кхоллар.</p> <p>Предложенин йуьххьехь а, долахь цIерашкахь а доккхачу элпан нийсайаздар.</p> <p>Шардар: Дешнашкахь йукъахдитина элпаш йукъахIиттор.</p>
11.	Орфоэпи (курсан массо декъехь Iамош йу)	<p>Азнаш а, аьзнийн цхьаьнадараш а алар: шала мукъаза <i>ккх, тт, лл, и.д.кх</i>.</p>	<p>Дешнашкахь йукъахдитина элпаш хIиттор.</p> <p>Шалха элпаш <i>ккх, тт, лл и.д.кх</i>. дехха, цхьа аз санна, алар.</p> <p>Билгалдинчу элпан меттиг алфавитехь билгалйаккхар.</p> <p>Шардар: предложенехь дош нийса дIадеша, масала: Арахь <i>догла</i></p>

12.	Лексика а, морфологи а (6 сахът)	<p>Дош меттан дакъа санна (довзийтар). Дош хIуманан, хIуманан билгалонан, хIуманан даран цIе санна (довзийтар). Синонимаш а, антонимаш а (йукъара кхетам, терминаш а ца йалош).</p>	<p><i>ду. Helaran dogla ду.</i> Дешаран диалог: Муълхачу хаттаршна жоп дала тарло дешнаша? ХIума а, хIуманан билгало а, дар а гойту дешнаш (<i>мила? хIун? хIун дина? и.д.кх.</i>) хаттаршкахула къастор. Шардар: предложешкахъ тера, дуьхьал маIна долу дешнаш карор а, кхин тIе лахар а (<i>йоккха-жима, лекха-лоха</i>). Шардар: <i>мила?</i> бохучу хаттарна жоп лун, адам билгалден а, <i>хIун?</i> бохучу хаттарна жоп лун, адам доцург билгалден а, дешнаш текстехъ харжар. Шимма цхьаьна бен болх: <i>цхьаь, шигъ, дуккха а</i> бохучу дешнашца дешнийн цхьаьнакхетарш хIиттор а, къамелехъ царех нийса пайдаэцар а. Тобанашкахъ болх: адам билгалден а, хIуманаш билгалйен а дешнаш довзар. Шимма цхьаьна бен болх: хIуманан цIе суьртаца цхьаьнайалор (<i>кхор, Iаж...</i>); дийнатийн цIераш церан суьрташца цхьаьнайалор (<i>цициг, жIаьла...</i>), и.дI.кх. Бос билгалбен цIе а, бос (бесан сурт) а цхьаьнабалор. Шимма цхьаьна бен болх: кху тайпа «<i>хIума + хIуманан билгало</i>» дешнаш цхьаьнадалор.</p>
13.	Синтаксис (3 сахът)	<p>Дешнийн цхьаьнакхетар (довзийтар). Предложени меттан дакъа санна (довзийтар). Предложеннин схема. Предложеннин схема йешар. Предложени а, цуьнан схема а йустар (соотнесение). Схемехула а, билгалдинчу дешнашкахула а предложенеш хIиттор. Предложенехъ дешнийн къепе. Предложени дIайазйаран бакъонаш. МаIнийн хаттарийн гIоьнца предложенехъ дешнийн уьйр билгалйаккхар. Кепех йохийна предложенеш йухаметтахIиттор. Цхьаьнатоьхначу дешнийн кепех предложенеш хIиттор. Текст. Текстан билгалонаш. Текстан тема а, цIе</p>	<p>Предложеннин схема йеша хаар. Предложени а, цуьнан схема а цхьаьнайалор. Билгалдинчу дешнашца а, схемица а предложенеш хIиттор. Хаттаран, айдаран, дийцаран, тIедожоран предложенеш дифференцировать йар. Шардар: предложенеш билгалйинчу иэшарца (интонаци) йешар. Шимма цхьаьна бен болх: кеп талхийна предложени нисйе (иэделлачу дешнех предложени кхолла), масала: <i>дахара, тхо, хьуьнах, селхана</i>. Шимма цхьаьна бен болх: текстан дакъош къастор, церан къастор нийса хиларх кхетор. Практикин болх: кеп талхийна текст схьайазйар, предложенийн кепаш нийса йалор (<i>йуьххьехъ доккха элп, чаккхенгахъ</i></p>

<p>14.</p>	<p>Орфографи а, пунктуаци а (8 сахьт)</p>	<p>а. Нийсайазйаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: предложенех дешнаш къаьстина йаздар; предложенин йуьххьехь а, долахь цѣрашкахь а доккха элп йаздар: адамиин цѣрашкахь а, фамилешкахь а, дийнатиин цѣрашкахь а; адамиин цѣрашкахь, фамилешкахь, ден цѣрашкахь, дийнатиин цѣрашкахь <i>я, яь, ю, юь, е, ё</i> элпийн нийсайаздар, тѣэцначу дешнашкахь <i>я, ю, е, ё</i> элпийн нийсайаздар; нохчийн меттан мукъазчу элпийн (<i>хь, хI, кх, чI</i> и т.д.) нийсайаздар; <i>ц, ь, ы, ф</i> элпашца долчу дешнийн нийсайаздар; дешнаш сехьадахар; предложенин чаккхенгахь сацаран хьаьркаш: тѣадам, хаттаран а, айдаран а хьаьркаш. Текст схьайазйаран алгоритм.</p>	<p>хьаьркаш). Нийсайаздаран а, пунктуацин а бакъонаш Iамор. Цхьана могIанера вукху могIане даха аьтто хиларца дешнаш вовшашца дустар. Алар цхьаь долуш, йазйар тайп-тайпана долчу дешнашна тѣехь тергам, масала: <i>мотт, цѣ, ча, мIара</i>. Шардар: долахь цѣраш йукъахь йолу предложенеш дIайазйар. Кхоллараллин тѣдиллар: алгоритмана тѣе а тевжаш, долахьчу цѣрийн билгалбаьккхинчу барамца, «Сан доьзал» цѣ йолу доккха доцу дийцар йазде.</p>
<p>15.</p>	<p>Къамел кхиор (10 сахьт)</p>	<p>Къамел адамашна йукъахь тѣкере лелоран коьрта кеп санна. Барта а, йозанан а къамел: коьрта башхаллаш (отличия). Дош къамелан дакъа санна. Къамелехь дешан маьIна (роль). Предложени а, текст а къамелан дакъош санна (довзийтар). Текстан цѣе. Шен (долахь) текст хIоттор. Тѣкеренан хьелаш: тѣкеренан Iалашо, хьаьнца, мичахь кхочушхуьлу тѣкере. Барта тѣкеренан хьелаш (диалогаш ролашца йешар, видоматериалашка хьажар, аудиозаписе ладогIар). Дешаран а, Iер-дахаран а хьелашкахь къамелан этикетан норманаш (маршала хаттар, Iудика йар, бехк цабиллар дехар, баркалла алар, дехар дар).</p>	<p>Iаматан элементаш йовзар (форзац, шмуцтитул, чулацам, билламаш, дошам-йуххедиллар). Адамиин дахарехь меттан а, къамелан а маьIнах, кхечу халкъийн меттанийн ларам беш, алар. Хьехархочун къамел хазарца тѣэцар. Къамелан гIуллакхдаран коьрта тайпанашбилгалдар: <i>ладогIар, дийцар (къамел дар), йоза, йешар</i>. Хезна текст йозанан кепехь схьайийцар. Къамелан дакъа санна текст, текстан коьрта билгалонаш йовзийтар. Текст а, предложени а вовшех къастор. БIаьрсица а, хазарца а текстера предложенеш къастор. ХIоттийнчу хьесапца цхьаьнайогIу барта а, йозанан а текст кхоллар. ЛадугIучу/йобьшучу текстана цѣе харжар. 3-4 къаьстинчу предложенех текст хIоттор. Йозанехь предложенин кеп нийса кхочушйар (йуьххьехь доккха</p>

			<p>элп, чаккхенгахь тIадам).</p> <p>Предложенийн схемаш хIиттор а, кийча схемаш билгалйинчу предложенешца йустар а.</p> <p>Iамийна нийсайаздаран а, пунктуацин а бакъонаш йозанехь ларйар.</p> <p>Шимма цхъаьна бен болх: «Муьлха шеран хан дукхайеза хьуна?» темина диалог хIоттор.</p> <p>Текеренийн тайп-тайпана хьелаш гайтаран суьрташца болх (<i>маршалла хаттар, Iодика йар, баркалла алар, дехар дар</i>), хIора хьолана догIу этикетан дешнаш харжар.</p> <p>Нохчийн гIиллакх-оьздангаллин лексикица диалог хIоттор.</p> <p>Ролашца ловзар «Хьеший бахкар»: ламасташца догIуш, хьеший тIезцар.</p> <p>Шимма цхъаьна бен болх: «Цхъаьнакхетар» къамелхочуьнга могашалла, гIуллакх хаттар.</p>
<p>Резерв (дийнна дешаран шарна) - 10 с.</p>			

2 класс (102 сахът)

№ п/п	Дакъа	Чулацам	Іамор вовшахтохаран некъаш а, кепаш а. Дешархойн гІуллакхаран характеристика
1.	Матгах лаьцна йукъара хаамаш (1 сахът, кхидІа курсан массо декъехъ Іамадо)	Мотт адамийн тІекеренан коьрта гІирс а, къоман культурин хилам а санна. Россин а, дуьненан а меттан шортенан тайп-тайпаналлех йуьхьанцара кхетамаш. Мотт бовзаран некъаш: тергам, анализ.	«Адамийн дахарехъ меттан а, къамелан а маъІна» темина къамел. Мотт къоман культурин хилам а, адамийн уьйран коьрта гІирс хиларх йукъахъ жамІан кеп йалор. Шимма цхъаьна бен болх: нохчийн меттан хазаллех а, хьал долуш хиларх а хетарг кепе далор. Россин Федерацехъ меттанийн шорталлех болу хаамаш бийцаре бар. Мотт Іаморан некъех лаьцна диалог. Йукъахъ жамІан кеп йалор: тергам а, анализ, а – мотт Іаморан некъаш.
2.	Фонетика, графика, орфоэпии (8 сахът, кхидІа курсан массо декъехъ Іамадо)	Аьзнийн маъІна къасторан гІуллакх; аьзнаш а, элпаш а; зевне, къора мукъаза аьзнаш а довзар. Озан башхаллин характеристика: мукъа – мукъаза; зевне – къора мукъазнаш. Нохчийн меттан ша-тайпа мукъа фонемаш (<i>аь-аь, оь-оь, уь-уьй</i>) а, уьш элпашца билгалйар а (<i>аь, оь, уь, яь, юь</i>). <i>Я, яь, ю, юь, е(ё)</i> элпашца дешнаш. <i>Э, е</i> элпашца дешнаш. Деа а, доца а мукъанаш. <i>Й</i> элпаца долу дешнаш. Нохчийн меттан ша-тайпа мукъаза фонемаш (<i>гІ, кІ, къ, кх, пІ, тІ, хІ, хь, цІ, чІ, І</i>) а, уьш элпашца билгалйар а. <i>Щ, ь, ы, ф</i> элпашца долу дешнаш. Шеконца [<i>овь</i>], [<i>ой</i>], [<i>эв</i>] хеза дешнаш нийсайаздар. Дешнаш дешдакъошка декъар (мукъаза элпийн цхъаьнакхетарш дерш а цхъаьна). Дошамашца болх беш алфавитах болчу	Схемина тІе а тевжаш, аьзнийн характеристика кхочушйар. Дешнашкахъ элпийн а, аьзнийн а барам базар. Мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн артикуляцин башхаллаш. Аьзнийн а, аьзнийн цхъаьнакхетарийн нийса алар. Шаьш билгалдечу озан характеристикехула элпийн классификаци кхочушйар. Меттан коьчална тІехъ тергам: я, яь, ю, юь, е (ё), э, е элпашца долчу дешнийн аьзнийн-элпийн хІотгамехъ йолчу башхаллех кхетор. Нохчийн меттан ша-тайпанчу аьзнийн дифференциаци йар. Шалхачу мукъазчу аьзнийн (гІ, кІ, къ, кх, пІ, тІ, хІ, хь, цІ, чІ, І) алар. Долахъчу а, йукъарчу а цІерашкахъ элпийн, аьзнийн барам базар, хІора нисйеллачу меттехъ элпийн, аьзнийн бараман галморзахаллех кхетор. Цхъана могІанера вукху могІане даха аьтто хиларца дешнаш

		<p>кхетамах пайдаэцар. Элпийн боцу графикин гГирсаш: дешнашна йуккъехь кГайдарг, сехьадаккхаран хьаьрк, абзац (цIен могIа), сацаран хьаьркаш (Iамийнчун барамехь).</p>	<p>вовшашца дустар. Графикин гГирсех нийса пайдаэцар а, кхетор а: кГайдарг, дош сехьадаккхаран хьаьрк, абзац, предлолженин чаккхенгахь тIадам. Дош сехьадаккхаран бакъонах пайдаэцар.</p>
3.	Лексика (12 сахьт)	<p>Дош декаран а, маьIнин а цхьаалла санна. Дешан лексикин маьIна (йукъара кхетам). Текстехула дешан маьIна билгалдаккхар йа дошаман гIоьнца маьIна нисдар. ЦхьанамаьIнийн а, дукхамаьIнийн а дешнаш (атта дешнаш, тергам). Къамелехь синонимех а, антонимех а пайдаэцарна тIехь тергам.</p>	<p>Дидактикин ловзар: «Муьлха дош ду хаал?» (суьрташкахула дешнаш довза деза). Тобанашца болх: текстехь дешан маьIнина тIехь тергам, текстана тIе а тевжаш, дешан маьIна билгалдар. Практикин болх: дошам тIера, хьайна хьалха ца хууш хиллачу, кхаа дешан маьIна схьайазде. Тобанашца болх: кроссворд кхочушйар. Дешнийн тайп-тайпана маьIна гойтучу суьрташца болх, масала: <i>мотт, нIаьна...</i>, суьрташна тIе а тевжаш, дукхамаьIнийн дешнийн маьIнех кхетор. Синонимийн, лексикин маьIнина а, шайх пайдаэцначу предложенешна а тIе а тевжаш, маьIнийн тераллина а, башхаллина а тIехь тергам. Шина синонимах, харжамна комментари а йеш, билгалйинчу предложенехь уггар догIург харжа хаар карадерзорна тIехьажийна шардар. Шимма цхьаьна бен болх: текстехь синонимаш лахар. Суьрташца болх: суьртийн кепехь беллачу хаамах кхетаран а, далийнчу дешнашца – антонимашца иза цхьаьнайало хааран а хаарш кхиор. Дидактикин ловзар: «Дуьхьал маьIна долчу дешан цIе йаккха». Шимма цхьаьна бен болх: билгалдинчу дешнашна антонимаш йалор. Практикин болх: предложенешкахь антонимаш лахар.</p>
4.	Дешан хIотгам (морфемика) (3 сахьт)	<p>Орам дешан ца хилча ца долу дакъа санна. Цхьанаораман (гергара) дешнаш. Цхьанаораман (гергарчу) дешнийн билгалонаш. Дешнашкахь орам къастор (аттачу меттигашкахь).</p>	<p>«Гергара стаг хьанах олу?» темина дешаран диалог. «Гергара дешнаш» боху кхетам йукъабалор. Гергарчу дешнашна тIехь тергам (тералла, башхалла). Ловзаран кепехь шардар: «Совнаха дош караде».</p>

			<p>Метган коьчална а, суьрташна а тIехь тергам: къамелехь шена зеделлачунна а, суьрташна а тIе а тевжаш, масех гергарчу дешан маьIнаш дуьхь-дуьхьал хIиттор, дешнийн маьIнашкахь терачух а, къабстачух а хетарг алар, шен гIоьнца, дерриг гергарчу дешнийн маьIнах кхето таро лун дош гучудаккхар.</p> <p>Дешаран диалог: «Гергарчу дешнийн йукъарчу декъах хIун ала мегар ду?»</p> <p>Цхьаьна бен болх: дешнашкахь коьрта дакъа билгалдар (орам).</p>
5.	Морфологи (15 сахьт)	<p>Къамелан дакъош.</p> <p>ЦIердош (довзийтар): йукъара маьIна, хаттарш («мила?», «хIун?»), къамелехь пайдаэцар.</p> <p>Йукъара а, долахь а цIердешнаш (фамилеш, цIераш, дайн цIераш, дийнатийн цIераш, меттигийн цIераш).</p>	<p>Дешаран диалог: «Вайн къамел стенах лаьтта?»</p> <p>«Къамелан дакъош» боху кхетам йукъабалор.</p> <p>Билгалдинчу дешнийн гуламна тIехь тергам: хIун билгалйо, муьлхачу хаттарна жоп ло, жамI дар, «цIердош» кхетам йукъабалор.</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: муьлхачу хаттаршна жоп ло хьаьжжина, цIердешнаш шина тобане декъар («хIун?» йа «мила?»).</p> <p>Адамийн цIераш, ден цIераш, фамилеш, дийнатийн цIераш, меттигийн цIераш билгалйечу цIердешнех лаьцна дешаран диалог.</p> <p>«Долахь», «йукъара» боху кхетамаш йукъабалор.</p> <p>ЦIердешнийн лексикин маьIнина тIехь тергам.</p> <p>Шардар: билгалбинчу баххашца текстехь дешнаш лахар (масала, дешаран гIирсийн цIераш йоху дешнаш, Iаламан хиламийн, доьзалан декъашхойн, и.д.кх.).</p> <p>Дифференциаци йарехула тIедиллар: дешнийн тобанийн йукъара билгалло гучуйаккхар.</p>
		<p>Хандош (довзийтар): йукъара маьIна, хаттарш («хIун до?», «хIун дина?», «хIун дийр ду?»), къамелехь пайдаэцар.</p>	<p>Билгалдинчу дешнашна тIехь тергам: хIун билгалйо, муьлхачу хаттарна жоп ло, жамI дар, «хандош» боху кхетам йукъабалор.</p> <p>Хандешан лексикин маьIнина тIехь тергам.</p> <p>Дифференциаци йарехула тIедиллар: хаттаршка хьаьжжина хандешнаш тобанашка дерзор.</p> <p>Практикин болх: дешнийн гуламна йукъара хандешнаш схьайаздар.</p>

			Шимма цхъаьна бен болх: текстехь хандешнаш карор. Ша бен болх: предложенина хандош йукъахIаттор.
		Билгалдош (довзийтар): йукъара маьIна, хаттарш («муха?», «хъенан?» «стенан?»), къамелехь пайдаэцар. зависимости от того, какие признаки предметов они обозначают (цвет, вкус, размер). Работа в группах: соотнесение имен прилагательных и вопросов к ним (муха? хъенан? стенан?).	Билгалдинчу дешнашна тIехь тергам: хIун билгалйю, муьлхачу хаттарна жоп ло, жамI дар, «билгалдош» боху кхетам йукъабалор. Билгалдешан лексикин маьIнина тIехь тергам. Шимма цхъаьна бен болх: муха? бохучу хаттарна жоп луш долу билгалдешнаш, хIуманан муьлха билгало (бос, чам, барам) гойту хъаьжжина, кхаа тобане дIасадекъар. Тобанашкахь болх: билгалдешнаш а, царна хIиттош долу хаттарш а цхъаьнадалор (муха? хъенан? стенан?). Ша бен болх: текстера билгалдешнаш схъайаздар. Дифференциаци йарехула тIедиллар: билгалдешнийн тобанан йукъара билгало гучуйаккхар. Практикин болх: билгалдешнаш (деллачу билгалдешнашна йукъара) предложенишна йукъайаздар.
		ДештIаьхье. Уггар йаьржина дештIаьхьенаш: <i>тIе, тIера, чу, чуьра, кIел</i> , и. д. кх.	Шардар (тергам): муьлха предложени нийса хIоттийна йу? Масала, Чорпа йай тIехь йу. Чорпа йай чохь йу...? «ДештIаьхье» боху кхетам йукъабалор. «Стенна оьшу дештIаьхьенаш?» темина дешаран диалог. Кхоллараллин болх: тайп-тайпанчу дештIаьхьенех пайда а оьцуш, цхъатеррачу дешнийн гуламах предложениш хIиттор. Ловзаран кепехь шардар: «ДештIаьхьенаш тиллайелла».
6.	Синтаксис (6 сахьт)	Предложенехь дешнийн къепе; предложенехь дешнийн уьйр (карладаккхар). Предложени меттан дакъа санна. Предложени а, дош а. Предложенин дашах къастар. Аларан Iалашоне хъаьжжина, предложенийн тайпанаш: дийцаран, хаттаран, тIедожоран предложениш. Синхаамийн изшаре (эмоцин окраске) хъаьжжина, предложенийн тайпанаш (интонацехула (изшарехула): айдаран а, айдаран	Дашна а, предложенина а тIехь тергам. «Предложенехь дешнаш вовшех муха дозу?» темина дешаран диалог. Шардар: нийса хIиттийна предложениш схъакъастор (билгалйинчарна йукъара). Дешаран диалог: «Предложенин чаккхенгахь муьлха хъарк дилла деза муха хаа деза?». Тобанашкахь болх: кеп талхийнчу текстехь предложенийн, чаккхенгахь йогIу сацаран хъаьрк хIотторца, доза къастор. Шимма цхъаьна бен болх: дешнийн билгалбаьккхинчу гуламах

		йоцу а предложенеш.	предложенеш хИттор. Шимма цхъаьна бен болх: эмоцин иэшаре хъаьжжина къаьсташ йолу предложенеш йустар, йогIучу изшарца предложенеш алар.
7.	Орфографи а, пунктуаци а (22 сахьт)	Предложенин йуххъехь а, долахь цIерашкахь а доккха элп (цIераш, фамилеш, дийнатийн цIераш); предложенин чаккхенгахь сацаран хъаьркаш; дош цхъана могоIарера вукху могоIаре сехъадаккхар (дешан морфемин декъадалар тидаме а ца оьцуш); Нийсайаздаран син иралла нийсайаздаран гIалат дан тарлун меттигах кхетар санна. Дешан йаздар къасторхъама (нисдархъама), Iаматан тIерачу нийсайаздаран дошамах пайдаэцар. Нийсайаздаран бакъонаш а, царах пайдаэцар а: долахь цIерашкахь доккха элп: цIераш, фамилеш, дайн цIераш, дийнатийн цIераш, меттигийн цIераш; йукъарчу цIерашкахь а, кхечу къамелан дакъошкахь а (нохчийн меттан дешнашкахь) <i>я, яь, ю, юь, е (ë)</i> элпийн нийсайаздар, тIеэцначу (йукъарчу) дешнашкахь <i>я, ю, е (ë)</i> элпийн нийсайаздар; долахь цIерашкахь: цIерашкахь, фамилешкахь, дайн цIерашкахь, дийнатийн цIерашкахь, меттигийн цIерашкахь (нохчийн меттан дешнашкахь) <i>я, яь, ю, юь, е (ë)</i> элпийн нийсайаздар, тIеэцначу дешнашкахь (долахь цIерашкахь) <i>я, ю, е (ë)</i> элпийн нийсайаздар; нохчийн меттан мукъазчу элпийн (<i>къ, кI, кх, гI, и.д.кх.</i>) нийсайаздар; шеконца [<i>овь</i>], [<i>ой</i>], [<i>эв</i>] хезачу дешнийн нийсайаздар (- <i>эв, -авь, -ев</i>); <i>ц, ь, ы, ф</i> элпашца долчу дешнийн нийсайаздар; деха мукъаи, <i>уь</i> хезачохь <i>й</i> элп йаздар; дештIаьхьенаш цIердешнашца къаьстина йазйар.	Дешаран диалог: «Схъайазйарехь дарийн къепен алгоритмах муха пайдаэца беза?» Комментарица йоза кхочушдар: йаздечу долахьчу а, йукъарчу а цIердешнашнейн дIайаздаран башхаллех кхетор. Деха <i>и, уь</i> элпашна тIаьхъа <i>й</i> элп йазйаран бакъо тIечIагIйарна шардар. Вовшеталлар. Бакъонах пайдаэцаран ша шена таллам бар. Меттан коьчална тIехь тергам: дош сехъадаккхаран бакъонца доьзначу хаттарна, билгалйинчу коьчалан анализан буха тIехь жобпан кеп йалор, дешнаш сехъадахаран бакъо къастор (тайар). Таблица болх (цхъана бIогIамалгехь дешнаш дешдакъошца декъна ду, вукху бIогIамалгехь изза дешнаш сехъадахарна декъна ду): дешнаш дешдакъошка декъаран, дешнаш сехъадахаран башхаллаш дуьхь-дуьхьал хИттор, къаьсташ долчух кхетам балар. Практикин болх: сехъадаха мегачу кепара декъарца дешнаш дIайаздар, дешнаш сехъадохуш декъарехь ша шена мах хадор кхочушдар. Дифференциаци йарехула тIедиллар: билгалбинчу буха тIехь дешнаш карор (сехъадаха ца мега дешнаш). Шимма цхъаьна бен болх: дешнаш сехъадахарна декъарехь даьхначу гIалатех кхетор. Ша шена таллам: шен кхечу предметашкара йозанан белхаш, дешнаш сехъадахаран бакъонах пайдаэцарехь хила тарло гIалаташ нисдаран Iалашонца, таллар. Практикин болх: долахь цIердешнаш йаздаран бакъонах пайда а оьцуш, предложенеш дIайазйар. Шимма цхъаьна бен болх: долахь цIердешнейн (цIераш, фамилеш, дийнатийн цIераш, меттигийн цIераш) йаздаран бакъонах тIейоьжначу кепехь пайдаэца дезачу хаттаршна

			<p>жопаш далар.</p> <p>Кхоллараллин тЕдиллар: пхеаннал кЕезиг долахь цЕрдош (цЕраш, фамилеш, дийнатиин цЕраш, меттигийн цЕраш) шеца долу текст йазйар.</p> <p>Дешаран диалог: «Муха хЮтто йеза, хила тарло нийсайаздаран гАлат гучудаккхархьама, дарийн кЪепен план».</p> <p>Шимма цхъаьна бен болх: гергарчу дешнийн могАанехь гергара доцу дош гучудаккхар.</p> <p>Комментарица йоза кхочушдар: [овв], [ой], [эв] аьзнашца долчу дешнийн нийсайаздарехула Iамийнчу бакъонах пайдаэцар шардар.</p> <p>Нийсайаздаран тренинг: я, яь, ю, юь, е элпашца долчу йукъарчу, долахьчу цЕрдешнийн нийсайаздар.</p> <p>Суьрташца а, царна буха йаздинчу дешнашца а болх, кIора-кЪора, 20-20ь, и.д.кх. тайпанан дешнийн анализ кхочушйо.</p> <p>Тобанашкахь болх: билгалбаьхначу баххашца дешнийн тобанаш йар: цхъаьнадогIу йа ца догIу дешан орамехь мукъазчу аьзнийн алар а, йаздар а.</p> <p>Шимма цхъаьна бен болх: текстехь Iамийнчу бакъонашца догIучу дешнийн йаздаран декъехь тЕчIагIдарш далор.</p>
8.	Къамел кхиор (20 сахьт)	<p>Коммуникативни хьесап эвсараллица кхочушдархьама, барта тЕкеренан Iалашонашца а, хьелашца а цхъаьнабогIу меттан гIирсаш харжар (деллачу хаттарна жоп далархьама, шена хетарг алархьама). Къамел дан хаар (дIадоло, къамелехь дакъалаца, къамел чекхдаккха, тидам тЕберзо, и. д.кх.). Къамелан диалоган кеп практикехь карайерзор. Дешаран а, Iер-дахаран а тЕкеренан хьелашкахь къамелан этикетан норманаш а, орфоэпин (нийсааларан) норманаш а ларйар. Цхъаьна гIуллакхдарехь шимма цхъаьна а, тобанашкахь а болх дIахьуш, бартбан а, йукъарчу сацаме ван а хаар.</p>	<p>Шен дIаихьарехь дешархой тЕкеренан хьолан башхаллаш билгалйаха Iема дешаран диалог: Iалашонаш, хьесапаш, декъашхойн хЮттам, меттиг, хан, коммуникацин гIирсаш.</p> <p>Диалоган жамIдар: тЕкеренан хьолехь тЕкеренан Iалашо сецор, хьаьнца, мичахь дIахьош йу тЕкере мехала хиларх а, меттан гIирсаш харжар хьолан оцу башхаллех доьзна хиларх а хьехархочун хаам.</p> <p>Билгалийнчу масех репликех комментарешца нийсаниг барта харжар, Iалашонца а, тЕкеренан хьелашца а цхъаьнабогIу меттан гIирсаш харжар бух болуш хилар тЕчIагIдар.</p> <p>Ролашкахь ловзарш, къамел дIадахьаран хаарш карадерзорна лерина сценкаш хIиттор: дIадоло, къамелехь дакъалаца, чекхдаккха, тидам шена тЕберзо, и. д. кх.</p>

			<p>Кхоллараллин тЕдиллар: кьамел дIадоло, кьамелехь дакъалаца, чекхдаккха, тидам шена тЕберзо, и.д.кх. оьшучу хьелашкахь шен диалогаш хIиттор.</p> <p>Кьамелан этикетан норманашна тергам.</p> <p>Этикетан аларш шардар йукьалоцу ролашкахь ловзар.</p> <p>ХIора дийнан тЕкере кхочушйарехь, шен кьамелан культурин мах хадоран Iалашонца, шена тЕхь тергам.</p> <p>Шардар: билгалйинчу тексташкахь тЕкеренан бакьонашца, кьамелан этикетан норманашца доьзна гIалаташ схьакарор, карийна гIалаташ нисдар.</p> <p>«Тергамхой» ролашкахь ловзар, ловзаран Iалашо йобзна йу урокехь а, переменашкахь а барта тЕкеренан меттан а, меттан боцу а гIирсийн харжар нийса хиларан мах хадорца.</p> <p>Кхоллараллин тЕдиллар: диалогехь дакъалацаран бакьонашца долу плакат кхоллар (ладогIа хаар, репликаш нийса тЕэца хаар, кьамелехь дакъалаца, хетарг дийца).</p>
		<p>Суьртан репродукцихула барта дийцар хIоттор. Ша бинчу тергамашкахула а, хаттаршкахула а барта дийцар хIоттор.</p>	<p>Суьртийн репродукцешца болх, суьртана шен эмоцин откликан анализ йар, хIиттийнчу хаттаршна жобпаш далар.</p> <p>Хаттаршна тЕ а тевжаш, суьрта тЕхула барта дийцар хIоттор.</p> <p>Исбаьхьаллин музеехула виртуале экскурси.</p>
		<p>Текст. Текстан билгалонаш: текстера предложенийн маьIнийн цхьаалла; текстера предложенийн хьалх-тIаьхьалла; текстехь кхочушхилла йаьлла ойла гайтар. Текстан тема. Коьрта ойла. Текстан цЕ. Билгалйинчу тексташна цЕ харжар. Текстан дакъойн (абзацийн) хьалх-тIаьхьалла. Предложенийн а, абзацийн а роIалла талхийна тексташ нисйар.</p> <p>Текстийн тайпанаш: суртхIоттор, дийцар, ойнайар, церан башхаллаш (йуьхьанцара довзийтар).</p> <p>Декьалдар а, декьалдаран открытка (диллина кехат) а.</p>	<p>Дешаран диалог «Дош, предложени, текст йустар», диалог кхочушйарехь дешан, предложенин, текстан тераниг, кьаьсташ дерг гучудаккхар.</p> <p>Меттан коьчална тЕхь тергам: текстийн а, «текст цахиларийн» (предложенийн хьал-тIаьхьалла галйаьккхина/йукьарчу темица йобзна йоцу масех предложени/цхьана хIуманаш лаьцна, амма ойла ца гойту масех предложени) масех масал, текстан билгалонийн йустар, гучуйахар: текстехь предложенийн маьIнийн цхьаалла; текстера предложенийн хьал-тIаьхьалла; текстехь кхочушхилла йаьлла ойла гайтар.</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: текст а, предложенийн гулам а кьастор, шена хетарг тЕчIагIдар.</p> <p>Текстера предложенийн уйьран некъашна тЕхь тергам, текстехь</p>

		<p>Текстах кхетар: текстехь болчу хааман буха тӀехь цхьалха жамӀаш кепе далоран хаар кхиор. Нийсачу интонација (иэшарца) текстан хозуйтуш исбаьхьаллин йешар. Хаттаршна тӀе а тевжаш, 25-35 дешан барамехь йолу дийцаран текст ма-йарра схьаййцар.</p>	<p>предложенийн уйран некъех шена хетарг алар. Текстехь предложенийн хьалх-тӀаьхьаллина тӀехь тергам. Ша бен болх: талхийна текст йухаметтахӀоттор – текстехь предложенийн нийса роӀалла къастор. Практикин болх: билгалйинчу текстийн коьртачу маӀнин кеп кхоллар. Текстан хӀоттамна тӀехь тергам, текстан хӀоттаман дакъа санна абзац йовзийтар. Цхьаьна бен болх: абзацийн хьалх-тӀаьхьаллин къепе талхийнчу текстехь абзацийн роӀалла къастор. Дифференциаци йарехула тӀедиллар: дийначу текстехь абзацаш къастор. Дийцаре дар: муха йовзна йу текстан коьрта ойлахӀора абзацан чулацамца. Практикин болх: текстан коьртачу ойланан кеп йалор. Цхьаьна бен болх: текстана цӀе харжар. Тобанашкахь болх: цхьана текстана тайп-тайпана цӀераш харжар. Практикин болх: цӀеран а, текстан а йогӀуш хилар /йогӀуш цахилар къастор, шена хетарг тӀечӀагӀдар. Кхоллараллин болх: билгалйинчу цӀарца текст хӀоттор. Практикин болх: абзацийн галйаьккхина роӀалла йухаметтахӀоттор, нисийна текст дӀайазйар. Дешаран диалог: «Муьлха Ӏалашонаш хила мега тексташ кхоллараллехь? », текст кхолларан Ӏалашонех дешархоша шайна хетарг алар. Текст-суртхӀотторна башхаллашна тӀехь тергам, цуьнан башхаллаш къастор, текстехь суртхӀоттор кхолларан гӀирсаш карор. Текст-дийцарна башхаллашна тӀехь тергам, цуьнан башхаллаш къастор. Текст-ойлайарна башхаллашна тӀехь тергам, цуьнан башхаллаш къастор.</p>
--	--	--	--

			<p>Тобанашкахь болх: текст-дийцарш текст-сурхЮотторца йустар. Декъалбарийн далийнчу масалшна анализ йарехь декъалваран жанран башхаллаш йийцаре йар, текстийн-декъалбарийн хЮотгаман анализ йар.</p> <p>Кхоллараллин тЕдиллар: декъалваран открыткин текст кхоллар (декъалваран бахъана дешархоша шаьш хоржу).</p> <p>Схъайийцаран (25-35 дешан барамехь дийцаран текст) бух санна йалийнчу текстан чулацамна йукъахь анализ йар.</p> <p>Дешнаш, предложенеш, 60 дашал сов барам боцу тексташ нийса схъайазйан.</p> <p>Іамийна нийсайаздаран бакъонаш тидаме а оьцуш, 55 дашал сов барам боцу тексташ олуш дІайазйан.</p> <p>Текстана хІиттийнчу хаттаршна барта жобпаш далар.</p> <p>Хаттаршна тІе а тевжаш, текст барта схъайийцар.</p> <p>Хаттаршна тІе а тевжаш, текстан чулацам йозанан кепехь ма-барра схъабийцар. Схъадийцар нисдан аьтто хуьлуйту ша шена таллам бар.</p>
<p>Резерв (дийнна дешаран шарна) – 15 сахьт</p>			

3 класс (102 сахът)

№ п/п	Дакъа	Чулацам	Гамор вовшахтохаран некъаш а, кепаш а. Дешархойн гІуллакхдаран характеристика
1.	Нохчийн маттах болу хаамаш (1 сахът², Гамор курсан дерриг дакъошкахь дІахьо)	Нохчийн мотт тІекеренан мотт санна. Мотт бовзаран некъаш: тергам, анализ, лингвистикин эксперимент.	«Добзалехь а, йукъараллехь а нохчийн маттах пайдаэцар» темина къамел. Мотт къоман культурин хилам а, адамийн уьйран (тІекере лелоран) коьрта гІирс хиларх йукъахь жамІан кеп йалор. Шимма цхъаьна бен болх: нохчийн меттан хазаллех а, хьал долуш хиларх а хетарг кепе далор. Меттан кхиаран некъех лаьцна диалог. Нохчийн мотт кхиорах а, Іалашбарах а лаьцна хаамаш бийцаре бар. Йукъахь жамІан кеп йалор: тергам а, анализ, а – мотт Гаморан некъаш.
2.	Фонетика, графика, орфоэпи (курсан массо декъехь Гамодо) (3 сахът)	Нохчийн меттан аьзнаш: мукъа/мукъаза, къора/зевне мукъазнаш. Деа а, доца а мукъа аьзнаш. Йеа а, йоца а дифтонгаш изэ, уо, уш йазйар а. Нохчийн маттахъ ть гІуллакх. ть, ь долчу дешнашкахь (айъа, тетрадь...) аьзнийн а, элпийн а хІоттаман базар. Дошамашца, справочникашца, каталогашца болх беш, алфавитах пайдаэцар. Аьзнийн а, аьзнийн цхъаьнакхетарийн а аларан норманаш; дешнашкахь мукъачу аьзнийн дохалла (нохчийн маттахъ жигара пайдаоьцучу дешнийн масалшца).	Азнийн классификаци дІайахьа ладаме билгало къастор. Шимма цхъаьна бен болх: тІаьхьабогІучу йукъахь бечу талламца аьзнийн билгалбинчу гуламна классификации йар. Тобанашкахь болх: дешнийн билгалбинчу гуламехь элпийн а, аьзнийн а барам базар. Ша бен болх: билгалдина дешнаш алфавитан къепехь дІайаздар. Дифференциаци йарехула тІедиллар: алфавитан къепехь цІераш дІанисйеш кхочушдинчу тІедилларехь гІалаташ карор. Дешнийн нийса алар а, йазйар къасторхьама нийсайаздаран дошамца болх бар. Дошамашца, справочникашца алфавитах долчу хаарех боьзна болх барехула курсан массо дакъо Гаморехь практикин болх. Мукъачу аьзнийн дохаллина тІехь тергам. Ловзаран кепехь шардар: тайп-тайпанчу предложенешкахь нийса

²Выделенное количество учебных часов на изучение разделов носит рекомендательный характер и может быть скорректировано с учётом резервных уроков (10 ч.) для обеспечения возможности реализации дифференциации процесса обучения и расширения содержания с учётом образовательных потребностей и интересов обучающихся.

			дIадеша дош
3.	Лексика (3 сахът)	Дешан лексикин маъIна. Дешан нийса а, тIедсана а маъIна (довзийтар).	Дешаран диалог: «Мичахъ лаха деза цадевза дешнаш?» Дешнийн маъIнех хъехархочун дийцар. Суъртийн буха тIехъ дешнийн маъIнашна тIехъ тергам. Дошаман статьях лаьцна хъехархочо дийцар, статьян хIотгамна тIехъ тергам. Ша бен болх: Тетрадь тIе дешан (билгалдинчу дешнех хаържинчу) дошаман статья схъайазйар. Шимма цхъаьна бен болх: предложенешкахъ нийсачу а, тIедеанчу а маъIнашкахъ дешнаш карор.
4.	Дешан хIотгам (морфемика) (7 сахът)	Орам дешан ца хилча ца долу дакъа санна; цхъанаораман (гергара) дешнаш; цхъанаораман (гергарчу) дешнийн билгалонаш; цхъанаораман дешнаш а, синонимаш а довзар; дешнашкахъ орам къастор (атгачу дешнашкахъ); чаккхе, дешан хийцалуш долу дакъа санна. Цхъанаораман дешнаш а, цхъана дешан кепаш а. Орам, дешхьалхе, суффикс – дешан маъIне дакъош. -р, - хо, -ча суффиксашца долу дешнаш. Хъастаран-жимдаран суффиксашца дешнаш кхоллар (цIа-цIелиг, кема-кемалг,..).	Дешаран диалог: «Муха къастало дешнийн гергарло?» «Орам», «цхъанаораман дешнаш» бохучу кхетамашца болх: Iамат тIехъ йалийнчу бакъонийн анализ. Ша бен болх: дешнийн билгалбинчу гуламехъ билгалбаьккхинчу орамца дешнаш каро. Шимма цхъаьна бен болх: гергара дешнаш харжар (лахар). (Текстехъ) Гергара дешнаш лахаран Iалашонца текстан анализ. Тобанашкахъ болх: билгалбинчу могларехъ совнаха дош карорна (гучудаккхарна) лерина тIедиллар кхочушдар (масала, гергарчу дешнийн тобанехъ синоним). Дешан кеп хийцайаларна тIехъ тергам. Шен чулацамехъ цхъана дешан кепаш йолчу текстаца болх бар: дешан кепаш лахар, дешан кепаш йустар, дешан (дешан хийцало дакъа) кепашкахъ къаьсташ долу дакъа гучудаккхар «Чаккхе» бохучу кхетамца болх: Iамат тIехъ йалийнчу бакъонан анализ. Практикин болх: Iамат тIехъ йалийнчу кепача дош хийцар, цхъана дешан кепашкахъ орам схъакарор а, билгалбаккхар а. Шардар: деллачу дешнашкахъ орам билгалбаккхар а. Ша бен болх: цхъа орам болу дешнаш тобанашка дерзор. Цхъанаораман дешнех а, дешнийн кепех а хъехархочун дийцар. Суффиксийн а, дешхьалхенийн а меттигах а, маъIнех а кхетор. Тобанашкахъ болх: билгалйинчу кепача моглa чекхбаккхар (- хо,

			-р, - ча суффиксийн гюьнца керла дешнаш кхоллар). Цхъаьна бен болх: хъастаран-жимдаран суффиксашца долу дешнаш довзар.
5.	Морфологи (26 сахът)	Цердош: йукъара маьІна, хаттарш, къамелехъ пайдаэцар. Долахъ (фамили, цІе, ден цІе, дийнатийн цІераш, меттигийн цІераш, говзарийн, газетийн, журналийн цІераш...) а, йукъара а цІердешнаш. ЦІердешнийн терахъашца хийцадалар. Цхъаллин терахъан а, дукхаллин терахъан а бен кеп йоцу цІердешнаш. ЦІердешнийн классаш. ЦІердешнийн классийн гайтамаш. ЦІердешан дожар. ЦІердешан дожар билгалдаккхар. ЦІердешнийн дожаршца а, терахъашца а хийцадалар.	Дешаран диалог «Муьлха къамелан дакъош девза вайна?» Практикин болх: «Къамелан дакъош» таблица хІоттор (цІераш, маьІна, хаттарш, масалш). Суьрташца болх: диктант «Молчанка» (цхъаллин а, дукхаллин а терахъехъ цІердешнаш дІайаздар). ЦІердешнийш классашца хийцадаларна тІехъ тергам, дина жамІаш Іамат тІехъ балийнчу хаамца дустар. Шимма цхъаьна бен болх: билгалдинчу цІердешнийн классан гайтам билгалбаккхар. Тобанашкахъ болх: къастийнчу билгалонца (масала, класс йа терахъ) цІердешнаш тобанашкахъ цхъаьнатохар. Дожарш довзийтар: цІераш, хаттарш. Практикин болх: предложенешкахъ цІердешнийн дожар билгалдаккхар. Ша бен болх: тайп-тайпанчу дожаршкахъ долчу цІердешнашца предложенеш хІиттор.
		Билгалдош: йукъара маьІна, хаттарш (муха? хъенан? стенан? муханиг?), къамелехъ пайдаэцар. Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн классашца а, терахъашца а, дожаршца а хийцадалар.	Лаамаза а, лааме а билгалдешнашна тІехъ тергам, бинчу тергаман жамІаш кепе далор, шен жамІаш Іамат тІехъ болчу хаамца дустар. Шимма цхъаьна бен болх: къастийнчу билгалонца (масала, лааме йа лаамаза) билгалдешнаш тобанашкахъ цхъаьнатохар. Тобанашкахъ болх: билгалдешнаш дожаршца легор. Дешаран диалог: «Дерриг билгалдешнаш хийцалой-те классашца а, терахъашца а?» Шардар: делла билгалдешнаш классашца а, терахъашца а хийцар.

		Церметдош (йукъара кхетам). Йаххийн церметдешнаш а, къамелехь царех пайдаэцар а. Текстехь цхъана дешан ца оьшу йух-йуха далор дIадаккхархъама, йаххийн церметдешнех пайдаэцар.	Текстехь церметдешнийн гIуллакхна тIехь тергам. Практикин болх: текстехь йух-йуха далийна цердешнаш догIучу йаххийн церметдешнашца хийцарехула, текст нисйар. Тобанашкахь болх: текстехь церметдешнех пайдаэцар догIуш хилар къастор, церметдешнех пайдаэцардика нисцадаларехула долу къамелан гIалаташ гучудахар.
		Хандош: йукъара маIна, хаттарш, къамелехь пайдаэцар. Хандешан билгалза кеп. Хандешан карара, йахана, йогIу хан.	Практикин болх: шеца хандешнаш хиларна текстана анализ йар. Ловзаран кепехь шардар: «Совнаха дош караде (хандешан билгалзачу кепара дешнаш)». Шимма цхъаьна бен болх: хандешнаш хенашца тобанашка дерзор. Кхоллараллин болх: хандешан хан а хуьйцуш, текст хийцар.
		ДештIаьхье (карладаккхар). ДештIаьхьенаш тIе, чу, церан дешхьалхенех (тIе-, чу-) къастар.	ДештIаьхьенашца а, дешхьалхенашца а йолчу предложенешна тIехь тергам. ДештIаьхьенийн а, дешхьалхенийн къаьсташ йолчу башхаллех жамI дар, Iамат тIехь балийнчу хаамца иза дустар. Дешаран диалог: «Муьлхачу къамелан дакъошца доттагIалла леладо дештIаьхьено?» Цхъаьна бен болх: предложенешкахь (атта меттигашкахь) дештIаьхьенаш а, дешхьалхенаш а йовзар.
		Ца, ма дакъалгаш а, церан маIна а.	Предложенешкахь ца, ма дакъалгашна тIехь тергам, тергаман жамIаш кепе далор.
6.	Синтаксис (10 сахьт)	Предложени. Дешнийн цхъаьнакхетар. МаIнийн (синтаксисан) хаттарийн гIоьнца предложенехь дешнашна йукъара уьйр билгалйаккхар. Предложенин коьрта меженаш: подлежащи, сказуеми. Предложенин коьртаза меженаш (тайпанашка а ца йоькуш). Йаьржина а, йаржаза а предложенеш. Хуттург йоцчу а, а хуттургаца йолчу а предложенин цхъанатайпанчу меженашна тIехь тергам.	Комментари йарехула тIедиллар кхочушдар: предложенешкара, цхъанна тIера вукхунна маIнийн хаттар хIотто тарло, шишша дош схъайазде. Предложенехь дешнийн уьйрах хьехархочун дийцар. «Дешнийн цхъаьнакхетар» боху кхетам йукъабалор. Ша бен болх: маIнийн хаттарийн гIоьнца предложенешкарчу дешнашна йукъара уьйр къастор. Аларан Iалашонехула а, эмоцин иэшарехула а предложенийн кепех долу хаарш карладахарна тIехъажийна йолу дешаран диалог. Дифференциаци йарехула тIедиллар: предложенешна классификаци йархъама билгало къастор.

			<p>Шардар: текстех йеллачу характеристикашца йогӀу предложенеш карор.</p> <p>Тобанашкахь болх: предложенеш а, церан характеристикаш (аларан Iалашо, эмоцин изшар) а цхьаьнайалор.</p> <p>Ша бен болх: текстера дийцаран, хаттаран, тIедожоран предложенеш схьайазйар.</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: предложенийн классификаци кхочушйар.</p> <p>Йукьахь предложенин коьрта меженаш билгалйахаран алгоритм хIоттор.Подлежащеш а, сказуемеш а карорехула шардарш.Хуттург а йолчу а, хуттург йоцчу а цхьаьнатайпанарчу меженашца йолчу предложенешна тIехь тергам.</p> <p>Текстехь цхьанатайпанчу меженашца йолу предложенеш карорна, комментари йарехула тIедиллар кхочушдар.</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: предложенин цхьанатайпанчу меженин могIа чекхбаккхар.</p> <p>Кхоллараллин тIедиллар: цхьанатайпанчу меженашца йолу предложенеш хIиттор.</p> <p>Предложенешна тIехь тергам: «йаьржина», «йаржаза предложенеш» кхетамаш йукьабалор.</p>
7.	Орфографи а, пунктуаци а (21 сахьт)	<p>Орфографин син иралла нийсайаздаран гIалат дан тарлун меттигах кхетар санна; ша хIоттийна а, билгалйаьхна а тексташ талларехь таллам а, ша шена таллам а (карладаккхар а, нийсайаздаран керлачу коьчалехь пайдаэцар а). Нийсайаздаран (орфографин) дошамах дешан нийсайаздар къастош (нисдеш) пайдаэцар.</p> <p>Нийсайаздаран бакьонаш а, царах пайдаэцар а: долахь цIерашкахь (фамилеш, цIераш, дайн цIераш, дийнатийн цIераш, меттигийн цIераш, говзариин, журналин, газетийн... цIераш) а, йукьарчу цIерашкахь я, яь, ю, юь, е элпийн нийсайаздар (карладаккхар</p>	<p>Дешаран диалог: «Нийсайаздаран хьесап кхочушдарехь шен дарийн план муха хIотто йеза?», диалоган жамIехь Iамийна бакьонаш талларехь дарийн хьал-тIаьхьалла карлайаккхар.</p> <p>ХIокху классехь Iамочу нийсайаздаран бакьонех пайдаэцаран алгоритмийн моделаш хIиттор, хIиттийнчу алгоритмех пайдаэцар.</p> <p>Тобанашкахь болх: дешнаш Iамийнчу бакьонашца (масала, чаккхенгахь -г, -к долу цIердешнаш) тобанашкахь цхьаьнатохар.</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: нийсайаздаран гIалатан (масала, нохчийн меттан шала шалха элпаш йаздар (ккх, ккь, цкь.)) тайпане хьаьжжина, дешнаш тобанашкахь цхьаьнатохар.</p> <p>Текстана, билгалйинчу бакьонца догӀу дешнаш чулацамехь хиларна, комментари а йеш, анализ йар.</p>

		<p>а, тӀечӀагдар а); йеха а, йоца а из, уо дифтонгийн нийсайазйар; чаккхенгахь -г, -к элпаш долчу цӀердешнашкахь а йа и элп йаздар; дешан чаккхенгахь шала мукъаза элпаш йаздар (дитт, мотт, балл...); нохчийн меттан шатайпа мукъаза элпаш нийсайаздар (ккх, ккъ, чкӀ...); дешан чаккхенгахь н элп йаздар; дештӀаьхьенаш йаххыйн цӀерметдешнашца къаьстина йазйар; дакъалгаш ца, ма хандешнашца къаьстина йаздар; й, ь, ь элпашца долу дешнаш сехьадахар; шала мукъазчу элпашца (лл, тт, сс...) долу дешнаш сехьадахар; шалхачу шала мукъазчу элпашца (ккх, ткъ, чкъ...) долу дешнаш сехьадахар; цӀердешнийн дукхаллин терахьан чаккхе; дештӀаьхьенийн нийсайазйар; <i>ца, ма</i>, дакъалгашца дешхьалхенийн цхьаьна а, къаьстина а йазйар.</p>	<p>Билгалйолчу бакъонна долу дешнаш йукъа а далаш, предложенийн моделахь хӀиттор. Таллам кхиорна шардар: нийсайаздаран гӀалаташ карор. Нийсайаздаран хьесап кхочушдаран шен жамӀан мах хадор, тексташ схьайазйарехь а, олуш дӀайазйарехь а гӀалаташ иэшорхьама, хьехархочун гӀоьнца шен дараш нисдар (корректировка). Проектан гӀедиллар: халачу дешнийн (йаздар ма-аьлла дагахь ца лаьтгачеран а, дӀайазйарехь даим а шеконаш кхоллалучеран а,) шен дошам хӀоттор. Нийсайазйаран коьчал тӀечӀагӀийан шардарш харжарехь, шен таронийн мах хадор харжа хьал кхоллар. Кхин тӀе хааман хьостанех пайдаэцар оьшу проблемни хьал: нийсайаздаран дошамца дешнийн йаздар нисдар (цу йукъахь электронни носитель тӀехь йерш). Проектан гӀедиллар: билгалйинчу бакъонашна максимале барамехь дешнаш йукъа а далаш, шен тексташ кхоллар. Проектан гӀедиллар: билгалйинчу бакъонна шен дешнийн диктанташ хӀиттор.</p>
8.	<p>Къамел кхиор (16 сахьт)</p>	<p>Къамелан этикетан норманаш: барта а, йозанан а кхайкхар, дехар дар, бехк цабиллар дехар, баркалла алар, духатохар, и.д.кх. Дешаран а, Ӏердахаран а тӀекеренан хьелашкахь къамелан этикетан норманаш а, нийсааларан (орфоэпин) норманаш а ларйар. Диалогехь а, дискуссехь а шена хетарг кепе дало, тӀечӀагӀдан; барт бан а, цхьаьна гӀуллакхдарехь йукъарчу сацамна тӀетан а; шимма цхьаьна, тобанашца болх кхочушбеш, дарашна тӀехь таллам (контроль) бан (барта уьйр йан) гӀо ден къамелан гӀирсаш. Нохчийн мотт ца хуучу нахаца тӀекере лелоран хьелашкахь къамелан этикетан башхаллаш. Текстан план. Тексташ план хӀоттор, йеллачу планаца текст йазйар. Йаххыйн</p>	<p>Дешаран диалог: «Муха къаьста текстан тема а, текстан коьрта ойла а? Муха къасто йеза текстан тема? Тексташ коьрта ойла муха къасто йеза?» Йеллачу текстийн тема а, коьрта ойла а къасторехь коментари йарехула тӀедиллар кхочушдар. Дифференциаци йарехула тӀедиллар: тексташ тема а, коьрта ойла а къасторехь гӀалаташ карор. Практикин болх: предложенийн къепе талхийнчу текстийн анализ а, нисйар (корректировка) а. Практикин болх: текстехь маӀнийн йукъахдитарш карор. Цхьаьна тексташ план хӀоттор. Шимма цхьаьна бен болх: билгалйинчу тексташ план хӀоттор. Тайп-тайпанчу тайпанан (дийцар, суртхӀоттор, оьлайар) цхьана темина йолчу кхаа тексташна тӀехь тергам, текстийн хӀора тайпанан башхаллахь жамӀийн кепаш йалор. Кхочушбинчу</p>

		<p>цѢрметдешнийн, синонимийн, хуттургийн гѢюнца текстехь предложенийн уѢйр. Текстехь коьрта дешнаш.</p> <p>Текстийн тайпанаш (дийцар, суртхѢоттор, ойлайар) къастор (билгалдахар) а, билгалѢйнчу кепан шен тексташ кхоллар а.</p> <p>Кехатан, дѢакхайкхоран (объявленин) жанр.</p> <p>Массара цхъаьна Ѣа ша хѢоттийнчу планаца текст схъаййцар.</p> <p>Талламан, довзийгаран Ѣешар.</p>	<p>тергаман жамѢаш «Текстийн кхо тайпа» цѢе Ѣолу таблица хѢотторехь цхъаьнадалор, таблицехь гойту тексташ Ѣустаран хѢара параметраш: «Текст кхолларан Ѣалашо», «Текст хѢотторан башхаллаш», «Меттан гѢирсийн башхаллаш».</p> <p>Тобанашкахь болх: хѢора билгалдинчу хъолаца уггар догѢу текстан тайпа харжар («Текстийн кхо тайпа» цѢе Ѣолчу таблица тѢе а тевжаш).</p> <p>Кхоллараллин тѢедиллар: тайп-тайпанчу тайпанийн барта а, Ѣозанан кепыхь а тексташ (суртхѢоттор, ойлайар, дийцар) хѢиттор (кхоллар).</p> <p>Практикин болх: хѢоттийнчу коммуникативни хъесапе хъаьжжина, къамелан алар хѢоттор.</p> <p>Текере кхочушѢечу хенахь шен къамелан культурин (обздангаллин) ша шен мах хадор.</p> <p>Кхоллараллин белхаш: къамелан этикетан норманех пайда а оьцуш,шайца кхайкхар, дехар дар, бехк цабиллар дехар, баркалла алар, духатохар долу Ѣаккхий Ѣоцу барта а, Ѣозанан а тексташ кхоллар.</p> <p>Къамелан тренинг: тобанан белхан, бинчу тергаман, кхочушбинчу мини-талламан, проектан тѢедилларан жамѢех доккху доцу къамел дар кечдар.</p>
<p>Резерв (дийнна дешаран шарна) – 15 сахът</p>			

4 класс (102 сахъ)

№ п/п	Дакъа	Чулацам	Iамор вовшахтохаран некъаш а, кепаш а. Дешархойн гIуллакхдаран характеристика
1.	Нохчийн маттах болу хаамаш (1 сахьт³, курсан массо декъехь дIахьо Iамор)	Нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт санна. Мотт бовзаран тайп-тайпана некъаш: тергам, анализ, лингвистикин эксперимент, мини-таллам, проект.	Iаморан диалог: «XIора халкъана шен мотт ларбар мехала (ладаме) xIунда ду? 2007 шеран 25 апрелан N 16-РЗ йолу «Нохчийн Республикин меттанийн хьокъехь» Нохчийн Республикин законан (06.03.2020 ш. N 13-РЗ ред.) статьяш йукъарчу хьолехь йешар: «2 статья. Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанаш «1.Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанаш ду оьрсийн а, нохчийн а меттанаш. Нохчийн а, оьрсийн а меттанийн пачхьалкхан статус хиларо Нохчийн Республিকেхь дехаш долчу Россин Федерацин кхечу къаьмнийн шайн мотт кхиорехь а, цунах пайдаэцарехь а йолу бакъонашца иэшайо». <i>(«1. Государственными языками Чеченской Республики являются русский и чеченский языки. Статус чеченского и русского языков как государственных не ущемляет права других народов Российской Федерации, проживающих в Чеченской Республике, в использовании и развитии своих языков»).</i> Хьехархочун «Нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт санна» темина дийцар-кхетор. Россин меттанийн шортенан тайп-тайпаналех а, xIора халкъан дахарехь ненан меттан маьIнах а ойланаш кепе йалор кхочушден Iаморан диалог. Лингвистикин мини-талламан, проектан тIедилларан, мотт Iаморан методех санна, пайдаэца таро хилар дийцаре дар. Iаморан диалог «Муха харжа деза мини-таллам, проектан

³ Выделенное количество учебных часов на изучение разделов носит рекомендательный характер и может быть скорректировано с учётом резервных уроков (12 ч.) для обеспечения возможности реализации дифференциации процесса обучения и расширения содержания с учётом образовательных потребностей и интересов обучающихся.

			<p>тЕдиллар кхочушдарехь хааман хьоста?».</p> <p>«Текст», «Фонетика, графика, орфоэпи», и.д.кх. дакъошкахь, шаьш кхочушдарехь текстан, графика, озан хаамна, дешаран хьесапца догӀуш, анализ йан хаар кхиадо практикин белхаш. Курсан массо дакъошкахь, йалийнчу кепашна тЕ а тевжаш, цхьаьна ден а, ша ден а проектан тЕдахкарш кхочушдар.</p>
2.	Фонетика, графика, орфоэпи (2 сахьт, курсан массо декъехь дӀахьо Ӏамор)	<p>Йеллачу параметрашца дашехь а, дашехь доцуш а аьзнийн характеристика, дустар, классификаци йар. Дешан аьзнийн-элпийн таллам.</p> <p>Къамел даран (говорение) а, йешаран а процесехь нийса интонаци (иэшар). Аьзнийн, аьзнийн цхьаьнакхетарийн аларан норманаш; дешнашкахь, хӀинцалерчу нохчийн литературни метган норманашца йогӀу, йохалла (Ӏаматехь Ӏамочу дешнийн кӀеззиг масалшна тӀехь).</p>	<p>Йешначу текстан чулацамах кхетар.</p> <p>Ӏаморан диалог «Муьлхачу билгалонашца аьзнийн характеристика йан хаьа вайна?».</p> <p>Шимма цхьаьна болх бар: йеллачу билгалонашца аьзнийн барта характеристика кхочушйар.</p> <p>Аьзнийн-элпийн талламна йеллачу алгоритмана цхьаьна анализ кхочушйар.</p> <p>Практикин болх: деллачу дешнийн аьзнийн-элпийн таллам дӀабахьар.</p>
3.	Лексика (3 сахьт)	<p>Къамелехь синонимех, антонимех, омонимех пайдаэцарна тӀехь тергам.</p> <p>Къамелехь дешнийн чӀагӀделлачу цхьаьнакхетарех (фразеологизмех) пайдаэцарна тӀехь тергам (довзийтар).</p>	<p>Ӏаморан диалог «Стенна оьшу дешнаш?» Комментареш а йеш, тЕдиллар кхочушдар: текстан предложенера йукьахдитар долчохь хӀотто синонимийн моглӀарера догӀу дош харжар, шен харжамах кхетар.</p> <p>Тобанашкахь болх: дидактикин текстаца болх, предложенешкахь дешнаш догӀуш хиларан анализ, дешан харжам дика ца нисбелла меттигаш карор, карийна гӀалаташ нисдар (уггар нийса синоним харжар).</p> <p>Суьрташца болх: суьрташ шайца догӀучу фразеологизмашца цхьаьнадалор.</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: фразеологизмаш а, церан маьӀнаш а цхьаьнадалор.</p> <p>Тобанашкахь болх: тексташкахь фразеологизмаш лахар.</p> <p>Кхоллараллин тЕдиллар: фразеологизман хӀоттамна йукьа догӀучу дешнийн маьӀнех ма-дарра кхетаран буха тӀехь забарийн шайн суьрташ кхоллар (дахкар).</p>
4.	Дешан хӀоттам (морфемика)	<p>Хийцалучу дешнийн хӀоттам, морфемаш атта къасталучу дешнашкахь орамаш,</p>	<p>Ӏаморан диалог: «Дешан муьлха дакъош девза вайна?», диалог дӀайахарехь дешан дакъойх Ӏамийнарг карладоккху (маьӀна,</p>

	(3 сахът)	дешхълхенаш, суффиксаш, чаккхенаш билгалйахар (Iамийнарг карладаккхар). Дешан лард. Чолхе дешнаш (довзийтар).	къасторан некъ, билгалдаккхаран некъ). Дешан лард йовзийтар, «дешан лард» кхетам йукъабалор. Цхъаьна гуллакхдар: дешан хIоттамца таллам баран алгоритм хIоттор. Шардар: хIоттийнчу алгоритмаца дешан хIоттамца таллам бар дадахьар. Шимма цхъаьна бен болх: дешан хIоттамна бинчу талламехь гIалаташ лахар. Вовше таллам а беш, хIораммо ша кхочушбен болх: далийнчу дешнийн лард къастор. Iаморан диалог: «Муьлхачу дешнех ала мегар ду чолхе дешнаш?»). «Чолхе дешнаш» кхетам йукъабалор. Цхъаьна бен болх: далийнчу дешнашна йукъахь чолхе дешнаш карор.
5.	Морфологи (16 сахът)	<p>Коьрта а, гуллакхан а къамелан дакъош (йуьхьанцара довзийтар). Цердош. Цердешнийн легар. 1, 2, 3, 4-чу легарийн цердешнаш. Долахь цердешнийн легар (цIераш, фамилеш).</p> <p>Билгалдош. Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн легар. 1,2-чу легаран билгалдешнаш. Легалуш доцу билгалдешнаш (хьенан? стенан? хаттаршна жоп лун билгалдешнаш).</p> <p>Терахьдош. Масаллин а, рогIаллин а терахьдешнаш.</p>	<p>«Къамелан дакъош» таблицца болх, таблицин чулацаман анализ.</p> <p>Тобанашкахь болх: дешнаш тобанашкахь цхъаьнатоха бух карор (къастор) (тобанашка дерзорхьама тайп-тайпанчу билгалонех пайдаэца мега, масала: къамелан дакъошца; цердешнашна - классашца, терахьашца, легаршца, хандешнашна - хаттаршца, хенашца).</p> <p>Практикин болх: цердешнийн грамматикин билгалонаш къастор.</p> <p>Шардар: дешнаш а, церан грамматикин характеристикаш а цхъаьнайалор.</p> <p>Работа в парах: цердешнаш тайп-тайпанчу баххашца тобанашка дерзор.</p> <p>Шардар: текстехь билгалйинчу грамматикин характеристикашца цердешнаш карор.</p> <p>Дифференцированни тIедиллар: цердешнийн могIарехь совнах цердош карор – тобанехь кхечу дешнийн йолу грамматикин</p>

		<p>Церметдош. Йаххыйн церметдешнаш (карладаккхар). Цхаллин а, дукхаллин а терахьан йаххыйн церметдешнийн дожаршца хийцадалар.</p>	<p>билгалонех муьлхха а цхьаь йоцу цердош. Практикин болх: билгалдешнийн грамматикин билгалонаш къастор. Комментареш а йеш, билгалдешан кеп цердешан кепача цхьаьнайалоран тедиллар кхочушдар.</p>
		<p>Хандош. Хандешан билгалза кеп. Хандешнийн карара, йахана, йогу хан. Хандешнаш хенашца хийцадалар.</p>	<p>Тобанашкахь болх: дидактикин текстан анализ, текстехь лааме а, лаамаза а билгалдешнаш карор. Практикин болх: хандешан грамматикин билгалонаш къастор. Комментарешца тедиллар кхочушдар: хандешнаш а, церан грамматикин характеристикаш цхьаьнайалор.</p>
		<p>Куцдош (йукъара кхетам). Маьйна, хаттарш, къамелехь пайдаэцар.</p>	<p>Тобанашкахь болх: хандешнаш тобанашкахь цхьаьнатохар (хенашца а, билгалзачу кепача). Тедиллар цхьаьна кхочушдар: текстехь хандешнаш хиларехула анализ.</p>
		<p>Дештаьхье. Хуттург. Цхалхе а, чолхе а предложенешкахь хуттургаш. Дакъалгаш <i>ца, ма</i>, церан маьйна.</p>	<p>Куцдешнашна тӀехь тергам: маьйна билгалдар. Практикин болх: цердешнийн, билгалдешнийн, хандешнийн грамматикин билгалонаш къастор. Дифференцированни тедиллар: цердешнийн, билгалдешнийн, хандешнийн грамматикин билгалонаш къасторехь гӀалаташ лахар. Практикин болх: кхетам (легар, хандешан билгалза кеп, терахь, и. д. кх.) шен йоцучу характеристикаца цхьаьнабалор.</p>
6.	Синтаксис (5 сахьт)	<p>Дош а, дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а, церан тераллех а, башхаллех а кхетар; аларан Ӏалашоне хьаьжжина, предложенийн тайпанаш (дийцаран, хаттаран, тедожоран); синхаамийн иэшаре (айдаран а, айдаран йоцу а) хьаьжжина, предложенийн тайпанаш; йаьржина а, йаржаза а (Ӏамийнарг карладаккхар). Цхалхечу предложенин синтаксически таллам. Цханатайпанчу меженашца йолу предложенеш: хуттургаш йоцу а, хуттургашца йолу а. Цханатайпанчу меженашца йолчу</p>	<p>Предложени, дешнийн цхьаьнакхетар, дош дустарца а, церан тераллин а, башхаллин а баххаш далорца а, дахьош йолу Ӏаморан диалог. Тобанашкахь болх: аларан Ӏалашоне а, эмоциниэшаре а хьаьжжина предложенийн классификаци. Цхалхечу предложенин синтаксически таллам. Цхалхе а, чолхе а предложенийн башхаллашна тӀехь тергам. Шардар: къаьсттинчу билгалонца предложенеш тобанашка йерзор. Цхьаьна гуллакхдар: дешнийн цхьаьнакхетарш а, предложенеш а хӀиттор.</p>

		предложенешкахь дагардаран интонаци (иэшар). Цхьалхе, чолхе предложени (йовзийтар). предложение (ознакомление).	Практикин болх: Iамийна кхетамаш (предложенин цхьанатайпанара меженаш, чолхе предложени) масалшца цхьаьнабалор.
7.	Орфографи а, пунктуаци а (14 сахьт)	Орфографин син иралла нийсайаздаран гIалат дан тарлун меттигах кхетар санна; ша хIоттийна а, схьакховдийна а тексташ талларехь таллам а, ша шена таллам а (карладаккхар а, нийсайаздаран керлачу коьчалехь пайдаэцар а). Нийсайаздаран (орфографин) дошамах, дешан нийсайаздар къастош (нисдеш), пайдаэцар. Нийсайаздаран бакьонаш а, царах пайдаэцар а: дешхьалхенийн цхьаьна а, къаьстина а йазйар; хуттургаш йоцуш а, хуттургашца а цхьаьнатоьхначу предложенешкахь сацаран хьаьркаш. Шина цхьалхечу предложенех лаьттачу чолхечу предложенехь сацаран хьаьркаш (тергам).	ХIокху классехь Iамочу нийсайаздаран бакьонех пайдаэцаран алгоритмийн моделаш хIиттор, хIиттийнчу алгоритмех пайдаэцар. Текстана, билгалйинчу бакьонца догIу дешнаш чулацамехь хиларна, комментари а йеш, анализ йар. Таллам кхиорна шардар: дидактикин текстаца болх беш, дешнийн йаздар нийсайаздаран (орфографин) норманашца догIуш хилар къастор, нийсайаздаран (орфографин) гIалаташ карор. Тобанашкахь болх: дешнашкахь гIалаташ карор а, гIалат динчу меттахь дилла деза элп харжарх кхетор а. Шимма цхьаьна бен болх: пайдаоьцучу бакьонийн тайпанца дешнаш тобанашкахь цхьаьнатохар. Тобанашкахь болх: йаздар Iамийнчу бакьонашца кхето таро йолу дешнаш тобанашкахь цхьаьнатохар. Нийсайаздаран (орфографин) хьесап кхочушдаран шен жамIан мах хадор, тексташ схьайазйарехь а, олуш дIайазйарехь а гIалаташиэшорхьама хьехархочун гIоьнца шен дараш нисдар (корректировать дар). Проектан гIедиллар: халачу дешнийн шен дошам хIоттор (йаздар ма-аьлла дагахь ца лаьттачу, йиллина шеконаш кхоллалучу, и.д.кх. дешнийн). Шен таронийн мах хадоран хьал кхоллар: нийсайазйаран коьчал гIечIагIйан шардарш харжар. Кхин гIе хааман хьостанех пайдаэцар оьшу проблемни хьал: нийсайаздаран дошамца дешнийн йаздар нисдар (цу йукьахь электронни носитель гIехь йерш). Проектан гIедиллар: билгалйинчу бакьонашна максимале барамехь дешнаш йукьа а далош, шен тексташ кхоллар. Проектан гIедиллар: билгалйинчу бакьонна шен дешнийн

			<p>диктантaш хIиттор.</p> <p>Дешнийн дIайаздаран нийса хилар ша таллар, нийса ца йаздина дешнаш карор а, шен гIалаташ нисдар а.</p> <p>Йаздар нийса хиларан бух абалорехь, нийсайаздаран коьчал тIехь бинчу тергаман жамI дарехь барта алар.</p>
8.	Къамел кхиор (12 сахьт)	<p>Барта а, йозанан а тIекеренан хьелаш (кехат, декъалваран открытка, дIакхайкхор (объявлени), и.д.кх.); диалог; монолог; текстан цIарехь текстан тема йа коьрта ойла гайтар.</p> <p>Йозанан къамелан нийса хилар, хьал долуш хилар, исбаьхьалла а тидаме а оьцуш, тексташ (йелларш а, шен а) нисйар.</p> <p>Схьайийцар, дIайазйар (текстан барта а, йозанан кепяхь а ма-йарра схьайийцар, текстан барта хоржуш схьайийцар).</p> <p>Сочинени йозанан белхан тайпа санна.</p> <p>Талламан, йовзийтаран йешар. Текстехь гучу кепехь балийна хаам лахар. Текстехь болчу хааман буха тIехь цхьалхечу жамIийн кепаш йалор. Текстехь болчу хааман интерпретаци а, жамIдар а.</p>	<p>Тобанашкахь болх: текстана анализ йар, Iалашонца а, тIекеренан хьелашца а меттан гIирсийнхаржар нийсачу буха тIехь хилар.</p> <p>Шимма цхьаьна бен болх: текстан анализ а, цуьнан чулацамехь маьIнин гIалаташ карор а.</p> <p>Кхоллараллин тIедахкарш: тайп-тайпанчу тайпанийн барта а, йозанан кепяхь а тексташ (суртхIоттор, ойлайар, дийцар) кхоллар.</p> <p>Практикин болх: билгалдинчу хьолаца йогIу жанр харжар а, кехат, декъалваран открытка, дIайаздарш (записки) йаздар а.</p> <p>Кхоллараллин тIедиллар: цхьана темина тайп-тайпанчу тайпанийн тексташ хIиттор (суртхIоттор, дийцар, ойлайар).</p> <p>Практикин болх: йешначу книгина отзыв (хетарг) йазйар.</p> <p>Тобанашкахь болх: маьIнийн гIалаташ долу текст нисйар (корректировать йар).</p> <p>тIедиллар цхьаьна кхочушдар: критерешца текстийн анализ: нийса, хьал долуш хилар, къаьсташ хилар (исбаьхьалла).</p> <p>80 дашал сов барам боцу тексташ нийса схьайазйан.</p> <p>Iамийна нийсайаздаран бакьонаш тидаме а оьцуш, 75 дашал сов барам боцу тексташ олуш дIайазйан.</p> <p>Изложенешна а, сочиненешна а тIехь болх беш шен дарийн анализ, шен дараш йалийнчу алгоритмашца дустар.</p> <p>Iаморан хьесап кхочушдар нийсахиларан ша шен мах хадор: шен текст йуьхьанцарчу текстаца (изложенешкахь) а, билгалйинчутемица (сочиненешкахь) а йустар.</p> <p>Практикин тIедиллар: Iаморан-практикин хьесап кхочушдархьама хаам схьаэцаран хьоста харжар (дошаман, справочникан билгал цхьа тайпа).</p> <p>Кхоллараллин тIедиллар: гуш-хезаш гIеххьа (кIеззиг) къамел</p>

			дарна кечам.
Резерв (дийнна дешаран шарна) – 12 сахът			